

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

**МОЋ И ПРАВО У ТРАНЗИЦИОНИМ
ДРЖАВАМА**

(Мастер рад)

Ментор:

Проф. др Славиша Ковачевић

Студент:

Павловић Саша М001/18-О

Ниш, 2020.

Садржај:

I Увод	3
II МОЋ	
1. Одређење моћи.....	6
1.2. Структура моћи.....	11
1.3. Функције моћи.....	16
2. Веберово схватање моћи.....	20
3. Лукесово радикално схватање моћи.....	23
III ПРАВО	
1. Појам и функције права.....	27
2. Друштвени чиниоци права.....	29
3. Легитимацијска функција права потчињавања власти и моћи.....	32
4. Традиција и наслеђе државно-правног система у условима транзиције.....	34
4.1. Транзиционе реформе и државноправни поредак.....	35
IV ПРАВО И МОЋ У ТРАНЗИЦИЈИ	
1. Правна транзиција и трансформација друштва.....	38
1.2. Обележја транзиционе државе и права.....	43
2. Глобална моћ и глобализација.....	46
3. Однос моћи и права.....	47
V Закључна разматрања	49
VI Литература	52
Сажетак мастер	54
Биографија	56

I УВОД

Моћ је појам који посматран у различитим околностима може имати различита значења. За једно друштво у транзиционим периодима од посебног је значаја политичка моћ, која се испољава у свом суженом, основном значењу као институционализована моћ, а коју поседује одређена друштвена група, политичка странка или држава. Институционализована моћ се стиче путем демократских избора и процедура чиме она добија свој легитимитет. За моћ, није само важно говорити о правичном и законитом поступку стицања, већ и о законитом употребљавању политичке моћи. Чини се да је разлика више него очигледна. Та разлика говори да постоји латентна, танка линија између легалне употребе политичке моћи и њене злоупотребе. Тиме се жели показати и циљ овог рада, као постојање нужне потребе за ограничењем моћи, у првом реду политичке моћи, а ради остваривања владавине права и људских права. Са друге стране, механизми ограничења политичке моћи су различите природе. Први и основни фактор ограничења политичке моћи је право. Овде је карактеристично то што се однос између моћи и права усложњава у транзиционим периодима друштва, тако да се у тим околностима углавном дешава да моћ односи превагу над правом. Други фактор ограничења моћи је људска свест и то свест као сазнање на основу кога се такво ограничење моћи и чини. Такође, за моћ је карактеристично и то, да представља природно својство човека. Човек као основна јединка тежи ка моћи, најчешће ка моћи владања собом и поштовању других или моћи владања над другима. Када се деси да се моћ испољи над владању других, онда постоји појава преношења аспекта политичке моћи од глобалне политичке сцене на ниво основних друштвених ћелија и проблема, породице, ауторитарности, морала и поштовања људских права. Све ово има за последицу разликовање рационалне и ирационалне употребе политичке моћи, у смислу да је само политичка моћ употребљена у рационалне сврхе, у кохезији са правом. Транзициони периоди друштва још више усложњавају већ ионако сложене појмове права и моћи, тако да моћ нараста, деградира и крши право латентно, путем тежње за легализацијом у многим правним поступцима. По природи ствари, носиоци политичке моћи садржину својих политичких програма увек желе да имплементирају у правни поредак. То се реализује тако што се у правној пракси често поступа на другачији начин од прописаног. У транзиционим друштвима то је још израженије, јер се под притиском свеобухватне транзиције и промене друштва, захтевају брзе и радикалне одлуке, а право као крути

систем норми се често одупире. Све то има за последицу велику правну несигурност у друштву, која се одражава на квалитет живота грађана, тако да се они не осећају сигурним. Правна несигурност се реализује тако што у транзиционом свету важе неке друге норме од оних прописаних, правно нормираних, а које се врло често мењају како се и мењају интереси носилаца политичке моћи. Имајући у виду последице правне несигурности, грађани се обично не упуштају у заштиту својих права пред државним институцијама, осим у случајевима крајње нужности, када су свесни свих ризика који могу из тога произаћи. У проучавању разноврсних односа условљености моћи и права полази се од социолошког и аксиолошког метода. Социолошким методом се тежи сазнању моћи и права као друштвене појаве, њихове структуре, суштине и њихов узајамни однос условљености. Аксиолошки метод проучава однос моћи и права у контексту остваривања основних вредности, односно указује на недостатак остварења друштвених вредности из узајамног односа моћи и права.

На темељу аксиолошког метода се може објаснити и чињеница зашто моћ као наметање сопствених интереса уз присилу, условљавање, убеђивање или други облик обезвређује право, морал и друштвено осећање грађана. Таквим поступањем у транзиционим периодима разара се друштво, породица и човек. Политичка моћ, даље исказује сталну тежњу за увећањем и проширењем на друге сегменте друштва. С тим, да право и моћ не морају да буду у сталном односу напетости и супростављености. Право регулише моћ, ставља је у законске оквире, те на тај начин обезбеђује владавину права која у друштвеним односима означава поштовање људских права и слобода. Обезбеђујући владавину права и конституционализам, право утемељује политичкој моћи легитимитет у њеном деловању. Даље, обезбеђујући легитимитет политичкој моћи, право је и процес доношења политичких одлука иза којих стоје оне друштвене групе које поседују политичку моћ. Тако се политичка моћ приказује у својој сложености будући да се састоји од више сегмената. Сваки од тих елемената моћи има веома важну улогу у њеном остварењу, а тако комплексна политичка моћ остварује одговарајуће друштвене функције.

Посебан је аспект на праву као регулатору друштвене моћи, онда када се поред транзиционих изазова, модерној држави поставља и проблем ширих глобалних интеграција. Ово се највише односи на процес приступања ЕУ или неким другим облицима глобалних интеграција. Имајући у виду друштвено окружење у којима се налазе транзиционе државе, врло често се дешава да се оне сусрећу и са неким унутрашњим проблемима, на које нису рачунале када су улазиле у транзиционе

периоде. Једна од најкарактеристичних таквих појава је јављање друштвеног јаза између унутрашњих државних подручја.

Рад је структуриран на такав начин да обрађује следеће аспекте моћи и права: одређење моћи, структура моћи, функције моћи, Веберово схватање моћи, Лукесово радикално схватање, појам и функције права, друштвени чиниоци права, легитимацијска функција права потчињавања власти и моћи, традиција и наслеђе државноправног система у условима транзиције, транзиционе реформе и државноправни поредак, правна транзиција и трансформација друштва, обележја транзиционе државе и права, глобална моћ и глобализација и однос моћи и права.

II МОЋ

1. Одређење моћи

Моћ је комплексан појам који се свеобухватно посматран може проучавати са различитих становишта, а све у зависности од контекста моћи коме се жели дати на значају. Сложеност појма моћи има за последицу тешкоћу изналажења једне свеобухватне дефиниције која би обухватила све карактеристике и битне одлике моћи. Ако се пође од чињенице да је моћ појам који је сложен и мултидисциплинаран, онда се могу издвојити према Чедомиру Чупићу следећа значења моћи и то лингвистичко, филозофско, теолошко, антрополошко, психолошко, социолошко, политиколошко и на крају, правно.¹ Наведено становиште аутора Чупића се може прихватити за потребе проучавања процеса транзиције само ако се имају у виду сва значења моћи, јер се примећује да поготово социолошко, политиколошко и правно значење представљају синтезу свих претходно наведених значења моћи. Увиђа се да је и моћ, поред многих других творевина, пре свега друштвена творевина која настаје у одређеном друштвеном контексту, на одређеном степену развоја и која се од тренутка свог настанка са развојем друштвених односа и сама усложњава. То утиче да Чупић своје првобитно разврставање значења моћи прошири и класификује значења моћи и са аспекта порекла, развоја, облика, структуре, функција, суштине и вредности, а имајући у виду све вредности које моћ треба да оствари у друштву или да бар помогне у томе, као и да определи моћ као једну пуку моћ или просту моћ, моћ као надмоћ и на крају моћ као могућност.² И саме класификације значења моћи довеле су до тога да се схватање моћи прошири од свог првобитно насталог значења моћи као пуке силе и снаге јачег, па све до сложених појмова моћи у контексту савременог света, где се моћ проматра кроз однос и призму условљености са правом и њиховим посебним дејством у транзиционим периодима. Почетак процеса развоја моћи практично је везан за постанак првобитног облика људског живота и траје до дана данашњег, када се у средишту модерног друштва налази човек као носилац моћи. Значење моћи као простице или пуке, може се приписати пре свега раним почецима људске заједнице, јер је пука моћ била заједничка свим живим бићима. Пука моћ је тако била заједничка животињама и људским бићима и означавала је опстанак, преживљавање, друштвено и

¹ Чупић Чедомир, Политика и зло, Београд, 2001, стр. 111-112

² Чупић Чедомир, оп. цит. стр. 116

природно опстајање. То је било и разумљиво, јер су први облици људског живота тежили простом опстајању у природном систему са оскудним средствима и оруђима за рад и лов. У таквим условима једини извор живота и прехране друштвене заједнице била је природна способност људског бића које је поседовало довољно снаге и јачине, да своју моћ испољи над другим припадницима првобитне заједнице како бих их себи потчинио. Уколико нека природна јединка не би поседовала моћ у овом смислу или бар не би тежила ка њој, то би за природну јединку значило елиминацију из природног система и њено изумирање. Наравно, потчињавање првобитног човека није било усмерено искључиво на друге припаднике друштвене заједнице, већ и на околни свет, у првом реду животиње које су представљале основни извор прехране. Слична ситуација је и код значења моћи као надмоћи. С разликом, да се код моћи као надмоћи једино говори о човеку као субјекту моћи. Други припадници живог света сем човека нису били носиоци ове моћи, јер је човек постао умно развијенији у односу на њих, овладао је средствима за рад, тако да му није више приоритет искључиво прехрана породице, већ и друштвено признање, истицање и опстајање. Чупић исправно закључује да је то имало за последицу да се моћ као надмоћ испољава у значењу доминације, присвајања, надређених и подређених.³ Практичне последице појаве односа подређености и надређености произвеле су постепено стварање једне друштвене организације са доминантним односом хијерархије и строгости, али за то време итекако напредне. Све је то заправо представљало обриси или зачетке модерне државе која се развијала кроз много хиљада година, а која се затиче данас.

Значење моћи као могућности подразумева човекову делатност стварања. Моћ као могућност није усмерена на уништавање других ради свог опстанка, већ има стваралачку компоненту која омогућава човеку његово остварење као личности. На овом месту долази до изражаја целокупна духовна компонента човека, његова осећања, емоције и интелект. У том смислу, ако моћ као надмоћ представља почетну форму и обриси модерне државе, онда моћ као могућност стварања представља њену суштину. Тако је моћ као могућност довела до постепеног развоја језика, музике, вере, књижевности и науке, односно једном речју довела је до стварања културе. Моћ као могућност није усмерена на уништавање, већ на умно стварање, чиме се фактички долази до друштвеног мира и кохезије, омогућавајући успостављање односа међу људима на вишем и квалитетнијем нивоу, него ли што су до тада били. Квалитетнији

³ Чупић Чедомир, оп.цит, стр. 116-119

ниво одношења према другима подразумева формирање културних образаца различитих друштава, која су међусобно толерантна и у чијем средишту се налази по речима Слободана Јовановића културни човек који негује своју интелектуалност, осећајност и моралност.⁴ У вези с тим може се смело исказати и то да су чланови целокупног историјског друштва подељени у опредељењу свог даљег развоја. Са једне стране су они који представљају потомке у формалном смислу и који свој развој и развој будућег друштва виде само кроз борбу, силу и наметање воље, а други су потомци у државносуштинском смислу који свој развој виде кроз свеукупно сазнање и разумевање смисла постојања света и живота. Тако да је специфичност људског развоја у томе што је он заснован на последицама деловања ова два схватања значења моћи.

Такође, треба истаћи да је модеран живот изнедрио нове друштвене односе у којима се моћ појављује у значењу које до тада није било познато. Заправо, мислило се да је на терену науке довољно научено, да су једном дати друштвени односи који се заснивају на моћи, коначни и задати. Убрзо се увидело да се погрешило јер је можда и могуће предвидети настанак деловања између неких друштвених елемената или неких друштвених субјеката, али није са сигурношћу могуће предвидети све последице таквог деловања. Сложеност модерног живота опредељена овом мишљу изнедрила је посебан облик моћи који се данас назива политичка моћ. Ова моћ носи назив се политичка, иако се поставља питање да ли је реч о адекватном термину, у смислу да ли она може обухватити сву целовитост појма политичке моћи. То питање се поставља јер политичка моћ своје деловање заснива у друштвеним односима грађана, те утиче на њихов материјални положај, а истовремено утиче и на положај у друштвеној класи. Са друге стране, политичка моћ утиче и на право као систем норми под чијим се окриљем развија или над њим доминира. Ако се пође од чињенице, да се политичка моћ развија на конту друштвених односа, закључује се да су главни носиоци политичке моћи заправо различите друштвене скупине које уделују у укупној друштвеној моћи.

За разлику од првобитних заједница које су биле удружења малог броја људи, о данашњем друштву се углавном говори у контексту велике групације људи са много сложенијим односима него ли што су некада били. У модерном друштву то има за последицу да је готово немогуће да појединац као јединка оствари неки већи друштвени интерес, а да притом није припадник неке добро организоване организације. Друштвених организација у којима чланови друштва приступају, има

⁴ Више о томе у: Јовановић Слободан, Историја, политика, демократија, Београд, 2018, стр. 168

много и оне су различите по својој делатности и формалности. За друштвене организације као носиоце политичке моћи од посебног је значаја њихов циљ или сврха удруживања, јер се на основу сврхе њиховог деловања може просуђивати о њиховој потреби постајања или евентуално о неопходности нестанка. Вредносно просуђивање о циљу удруживања је посебно тешко када нека друштвена група званично прокламује одређене вредности као циљ своје борбе, али се њихов фактички рад и деловање залаже за друге вредности. За рад друштвених група ове врсте од посебног значаја је и постојање бројности њених чланова, хармоније и дисциплине, јер само тако организоване друштвене групе у својим рукама могу сконцентрисати велику друштвену моћ која их лако може „избацити“ на чело државног врха. Што је једна друштвена група већа и јача то ће она пре и тежити ка политичкој моћи и запоседању државног врха, јер је политичка моћ најизазовнија, иако у исто време и најопаснија јер носи највећу одговорност. Могућности које су пружале политичке моћи биле су увек примамљиве појединцима и њиховим облицима удруживања, јер су те могућности представљале привилегије које се налазе у сржи политичке моћи, а које се односе на издејствовање права по свом интересу, коришћење луксуза, материјално богаћење и препуштање материјалним уживањима.

Независно од овога, друштвено искуство и реална друштвенополитичка ситуација је отвараола прилику одређеним члановима најјаче друштвене групе у политичкој заједници да друштво организују на начин који се највише темељи на њиховим схватањима живота, обичаја или других норми. То је имало утицаја на стварање најпре разлика између различитих политичких заједница, јер се одређене политичке заједнице темеље на владавини права, фер политичким изборима и демократији, а друге на сили и страху, све зависно од практичне реализације политичке моћи друштвених група. Заступљеност ове врсте разлика среће се у међудржавном контексту, где се свака од држава одликује себи специфичним обележјима, а која се не срећу код других, при чему су нека од тих обележја демократски обојена док друга нису. Са друге стране, постоје и разлике које су створене унутар једног конкретног друштва и темеље се на немогућности формирања државноправног континуитета вредности након смењивања једних друштвених група другим, јер са нестанком водеће друштвене групе, обично истовремено нестаје и све оно што су прокламовали и за шта су се залагали.

У модерном добу, најважнија последица тога што се политичка моћ искристалисала као најважнији облик је по речима Вукашина Павловић, постојање различитих, али опет видљивих трагова повезаности друштвених делатности са

политичком моћи.⁵ Ова мисао се апсолутно потврђује на терену модерне политичке заједнице у којој грађани живе, раде, образују се и учествују у политичком животу своје друштвене заједнице, а која је прожета и савременим трендом брзине животних дешавања. Наведено мишљење се потврђује јер се друштвени односи усложњавањају и много брже развијају него ли што су грађани уопште способни да их све детаљно сагледају. Отуд се врло често јавља неразумевање неких друштвених односа, јер просто није било времена за њихово рационално сагледавање и темељно проучавање.

Овде се додаје и то да је у савременом животу дошло до издвајања духовне моћи на посебне области, где свака моћ засебно представља посебан предмет проучавања. Тако је моћ идеја и знања резервисана за широку област образовања и стицања знања, а са друге стране, религијска моћ је под обухватом вере. То и није толико важно за концепт проучавања моћи, јер се за све те врсте моћи може користити јединствени појам културне моћи. За моћ културе је специфично да се она у јавном мњењу помало потцењује и њен значај олако одбацује, јер када се у јавности говори да је неко моћан човек, обично се прво не помишља да је богат културом, већ да је материјално богат и утицајан. Аутори Матић и Подунавац посебно наглашавају да су духовне творевине те које покрећу друштва и одређују правац њиховог даљег развоја.⁶ Само духовне творевине које настају стваралачком моћи представљају инспирацију долазећих генерација за стицање овакве врсте моћи, јер једино стваралачка моћ има квалитет трајности и вечности. Такође, историјски развој људи је сведок да се само највећа откровења и искуства духа која су записана у облика списа књига, народних умотворина, светих религијских књига, створених песама и других умних дела, памте кроз генерације и тако успешно одолевају изазовима времена. Док са друге стране, величина материјалног богатства, поседовање моћи и силе, временом постепено ишчезава и нестаје.

⁵ Павловић Вукашин, Политичка Моћ, Београд, 2012, стр. 354-369

⁶ Матић Милан, Подунавац Милан, Енциклопедија политичке културе, Београд, 1993, стр. 689

1.2. Структура моћи

О структури моћи може се просуђивати кроз призму досадашњег историјског развоја који је показао да се друштво развијало кроз негативну конотацију друштвене моћи. То говори о мање више ирационалној сврси моћи која је сконцентрисана у рукама појединаца или мањих друштвених група. Друштвеноисторијске чињенице с почетком људског друштва до друге половине 20. века, говоре да је тако скоцентрисана моћ у рукама малог броја људи служила за наметање и спровођење сопствене воље појединаца и друштвених група над другима. Примера ради, готово сви владари на европском подручју и шире до друге половине 20 века, били су ауторитарно орјентисани и у том смислу су на различите начине спроводили своју вољу. Овде се остављају по страни они владари чија је владавина била рационална и посвећена закону, а тиме и друштвено оправдана. Ауторитарно спровођење воље моћника чинило се на утемељењу материјалног богатства, статусних симбола, а и путем средстава убеђивања, контроле друштвених норми, силом, доминацијом и хијерархијом. Све наведено заправо представља елементе појма моћи, при чему треба бити обазрив, зато што су неки елементи моћи релативно новог доба, попут средстава убеђивања, а неки елементи су попримили другачије значење од првобитног. Са друге стране неки елементи структуре моћи изгубили су своје приоритетно место приликом посезања од стране носилаца моћи, као што је значај силе и хијерархије, тако да значај средстава убеђивања, материјалног богатства и контроле друштвених норми све више узима маха.

У вези са носиоцима моћи истиче се да они кроз различита средства убеђивања утичу на наметање, не само сопствене воље, већ и својих схватања и интереса другим члановима друштвене и политичке заједнице. Убеђивање може бити латентно, скривено, па чак и несвесно. Тако се обликује проблематична дискусија о слободи воље човека, јер када се исказују ставови и мисли неког моћника, то се чини на основу његовог знања и искуства, уверавајући саговорника или потчињеног да то једноставно треба тако. Обично се прихватање идеја и мишљења моћника чини кроз свакодневне разговоре са њим и размену мишљења, па је у таквој ситуацији тврдња о слободи воље размишљања и поступања сваког човека само идеал.

Наравно, не мора се убеђивање темељити само на знању и искуству које је поткрепљено свакојаким доказима моћника. Понекад се убеђивање може темељити и на материјалном положају и богатству, поседовању информација или познавању

посебних техника убеђивања. Једна од најпознатијих таквих модерних техника свакако је манипулација. Моћницима, моћ манипулације наводи Чупић омогућава да се у свест или подсвест људског бића уносе идеје које га брже или спорије наводе на пут којим никада није намеравао да иде и којим да није било смишљеног утицаја, не би никад кренуо.⁷ И то је заиста истинито и што је још опасније, несвесно у тренутку када се чини тако нешто. Типичан историјски пример је пример вође фашистичке Немачке од пре пола века, Адолфа Хитлера, који је применом различитих техника манипулације утемељио тадашњим грађанима Немачке уверење у исправност идеје о покоравању Европе и света. Убрзо се увидело да таква замисао представља један од најгнуснијих злочина у историји човечанства, иако се верује да је велики број људи који га је пратио у таквим подухватима заправо био несвестан својих поступака и није знао шта чини. То поткрепљују и покушаји атентата на Адолфа Хитлера при крају рата, од стране незадовољних војника и група официра као одговор на дотадашњи начин борбе за пропагиране идеале и на све постигнуто.

Даље, овде се истиче као посебна вештина поред манипулације и материјално богатство. Поседовање материјалних добара попут новца који је симбол моћи, утиче на поседника новца да се претвори у моћника који има могућност да енормне количине материјалног богатства усмери у неком правцу и да зависно од тога определи новац за рационално или ирационално коришћење моћи. Чини се да је новац на тај начин проширио своју основну функцију. Некада је новац представљао само средство размене којим се олакшавао трговачки промет. У модерном друштву новац није само то, већ је за једне средство моћи, а за друге велика тежња ради намирења основних животних потреба како не би запали у сиромаштво. Недостатак минималне количине новца као материјалног добра, упозорава на опасност од настанка сиромаштва грађана које није последица природне немаштине, већ превелике сконцентрисаности материјалног богатства у рукама малог броја појединаца. Карактеристично је и да моћници најчешће новац не усмеравају ка болесним, нејаким и сиромашним, већ ка финансирању подухвата у којима они виде искључиво интересе за увећање свог богатства. Врло често се и у јавности може чути како је неки велики поседник новца финансирао одређену политичку организацију, тероризам, проституцију, трговину људима или што друго.

⁷ Чупић Ч, оп.цит, стр. 124

За статусне симболе као средства убеђивања се, не може се рећи да одлучујуће опредељују моћ, већ више доприносе одржању положаја моћника. Чупић истиче да су статусни симболи дела пре свега психолошког карактера, али са значајним социјалним и политичким последицама.⁸ Овде се могу навести примери модерних статусних симбола, као што су разна друштвена признања, награде, позиви за присуствовање различитим јавним манифестацијама, гостовања на телевизији и радио станицама, различити интервјуи, а што се све махом одиграва путем медија. Карактеристично је да се сви ови статусни симболи не одигравају само ради себе, већ увек ради изазивања нечијих емоција или можда због неке друге последице са ширим друштвеним значајем.

За разлику од статусних симбола, контрола друштвених норми је средство које осигурава примену моћи дајући јој потребну меру легитимности и привидне легалности. Реч је о модерном елементу структуре моћи чијим деловањем, сврхе које норме треба да остваре постају обезвређене, тако да норма постаје привидно праведна. Контрола друштвених норми обезбеђује се путем контроле законодавних и правосудних органа. Контрола законодавних органа се спроводи вештачким сервирањем законских прописа без истинске потребе за регулисањем одређених друштвених односа, тако да се ствара ситуација, да правом бивају регулисани и неки друштвени односи који су већ предмет регулисања верских, обичајних или моралних норми. Вишеструком регулисаношћу доводи се до гушења слободe човека и његовог развоја, а може резултирати у коначној линији и губитком његове личности. Стога, врло је важно да свака од друштвених норми има своје поље деловања, јер се између њих човекова слобода развија. Између осталог, контрола друштвених норми спроводи се и обликовањем правних норми онако како је то потребно за задовољење интереса моћника. Та контрола се чини још у фази стварања нацрта и предлога правних норми, када различите друштвенополитичке организације својим утицајем или лобирањем покушавају да издејствују формирање конкретних одредби закона које бране њихове интересе. Када су у питању правосудни органи, ситуација је нешто другачија. Кроз шуму прописа, тумачањем се одбацује сваки пропис који може бити потенцијално опасан за моћнике, а они прописи који се већ примењују, примењују се и тумаче у оном облику који је пожељан и подобан интересима моћника. Отуд и друштвена последица која се јавља у виду селективне примене права, политизовање државних

⁸ Чупић Ч, оп.цит, стр. 123

институција, јављање сумње у законске прописе и обезвређивање друштвених вредности.

Последњи и најопаснији елемент моћи је сила. Овде се сила првенствено односи на физичку принуду носилаца моћи над члановима политичке заједнице који мисле другачије. Треба имати у виду да је та моћ кратка, врло је скупа, непопуларна и снажно утиче на мобилизацију отпора, као што је и био случај са Краљевином Југославијом и диктатуром краља Александра Карађорђевића 1929. године, која је трајала свега две и по године. Коришћење силе ради осигурања своје моћи представља и пример Стаљина и Совјетске Русије, са почетка 20 века. Стаљинове чистке су резултирале великим бројем убистава неистомишљеника, прогоном и уништавањем њихове имовине. Такође, одразило се и на ограничавање слободе грађана у виду присилног учествовања у ратним дејствима за време I светског рата, а често и без оружја.

У одржавању моћи и власти огромну улогу игра и утицај званичне државне идеологије и средстава медијске пропаганде. Љубомир Тадић истиће да прање мозгова и насиље над душом може за владајућу класу бити делотворније, па чак и јефтиније него уплитање јаким снага полиције, војске и коришћење просте силе.⁹ Модерна држава лакше посеже за овим средствима, будући да су ефекти коришћења вишеструко ефикаснији од коришћења просте силе. Вукашин Павловић се такође слаже да је много пожељније за владајућу класу да путем различитих телевизијских програма и емисија, грађанима пружи садржаје који ће изазвати пожељно и очекивано понашање код оних над којима се моћ успоставља.¹⁰ При чему се овде истиче, да када се каже телевизијски програм и емисије, не мисли се само на културно-забавне програме, већ и на различите политичке дуеле, говоре и дијалоге политичке елите о актуелним проблемима у држави и региону. Неретко се тада одређени политички проблеми преувеличавају и не приказују у свом правом светлу, а зарад прикупљања политичких поена. Није редак случај ни да се намерно изазивају неки догађаји у друштву којима се повређују права грађана и њихова имовина, а зарад скретања медијске пажње и фокуса од актуелних друштвених проблема. Наведеним поступањем се обмањује јавност која нема увид у право стање ствари и искривљује се друштвена свест. Услед тога може доћи чак и до појаве мржње, сукоба, нереди и политичке нетрпељивости међу грађанима, а у међународним односима, и међу државама. У крајњој линији то резултира да се грађани који су погођени оваквим друштвеним стањем, окрећу прошлим лепим

⁹ Тадић Љубомир, Наука о политици, Београд, 1996, стр. 121

¹⁰ Павловић В, оп.цит, стр. 357-358

времелима које у њима буди носталгичну сигурност, државну уређеност и друштвено благостање, а то није ништа друго до избегавања проблема и суочавање са реалношћу.

Пошто се потреба за коришћењем моћи може појавити у свако доба и у различитим друштвеним ситуацијама поставља се питање, који ће се облик утицаја користити од стране носиоца моћи; да ли сила, манипулација, уверавање или нешто друго, што све зависи од многих чинилаца!? Вукашин Павловић наводи да ће носиоци моћи по природи ствари, руковођени сопственим интересом желети да са што мање ризика остваре што веће користи, а што је иначе у складу са логиком сваке друштвене моћи.¹¹ Носиоци моћи сигурно неће желети да потреба за применом моћи, узме маха проширивањем на остале друштвене структуре. Носиоци моћи ће желети да потребу за применом моћи која се пред њима представља као претња и потенцијална опасност по њихов положај, што пре елиминишу или неутралишу у најкраћем року, свим могућим средствима, по могућности у тајности.

У том смислу носиоци политичке моћи су врло обазриви када потежу за силом и свесни су да она мора бити крајње средство, тако да се претходна мисао у контексту модерне државе ипак мора модификовати. Уз то, у правној држави са уређеним демократским системом, свака примена силе се увек мора кретати у границама права. Љубомир Тадић истиче да је право без силе немоћно, али је такође и сила без права тиранска.¹² У новије доба, поучене искуством из западних модела, транзиционе државе су покушале са утемељењем у правним системима, мирних начина решавања спорова, без потезања за силом. Тај систем решавања спора би био намењен решавању спора без фаталних последица, а са добрим решењем за све супростављене стране. Проблем постоји у лошем патријалхалном наслеђу транзиционих друштава који су готово увек спремни и навикнути на примену силе у случају спора, односно сукоба, па било да се ради о грађанским или јавним сукобима, уз неке изузетке који су занемарљиви. Чак и у модерном демократском свету постоје примери окорелих држава навикнутих на примену силе, а зарад присвајања тражених добара. У таквим околностима највише губе оне државе на чијим територијама се и спроводе сукобљавања. Ако се примера ради, анализира друштвенополитичка ситуација Блиског истока, лако ће се увидети да се на тим територијама актуелно ратује и примењује сила зарад у овом случају, присвајања црног злата. Ратна ситуација у овим земљама одржаваће се све дотле док велике силе не преместе тежиште борбе за траженим добрима на другим местима у

¹¹ Више о томе у: Павловић Вукашин, Политика и зло, стр. 357-358

¹² Више о томе у: Тадић Љубомир, Наука о политици, стр. 115

свету. Све у свему закључује се да и у модерном свету постоји крута примена силе која резултира убиством људи, насиљем и уништавањем културних образаца других народа. То је још један доказ да свет има потребу за силом од свог настанка па до данас и поред постојања стриктне забране примене моћи и силе у свим званичним међународним документима, како регионалним, тако и мултилатералним.

1.3. Функције моћи

Функције моћи показују и дају одговор на питање, које све потребе поседовање моћи остварује код носиоца моћи или другачије, шта представља главни мотив у једној друштвеној заједници због кога носиоци моћи тако брижно чувају моћ коју су на неки начин присвојили, па и по цену живота. У том смислу, моћ у појединачном, друштвеноекономском, политичком и духовном животу има следеће функције:

Прво, функција одржања се код појединаца односи на њихово одржање у социјалној групацији којој припадају. Чупић додаје да ако је моћ појединаца везана за положај у професионалној организацији, то претпоставља задржавање и осигуравање тог места, а слична је и ситуација у политичкој странци и државној организацији где функција простог одржања на добијеној позицији добија посебно место, јер се освојене позиције тешко задржавају.¹³ Проблем за функцију одржања је сложенији но што се на први поглед чини. У патријархалним друштвима једном задобијена државна функција често представља заоставштину носилаца моћи која се буквално преноси на лица у којима носилац политичке моћи види свој интерес, без обзира да ли су та лица компетентна за обављање такве врсте позива. Због тога се и реализује масовна појава полуинтелектуалаца који великом брзином запоседају најважније положаје у транзиционим друштвима. Слободан Јовановић каже да је реч људима који су чак и уредно завршили школу, али у погледу моралног образовања и васпитања нису стекли буквално ништа, тако да такви људи процењују све материјалистички, а духовне вредности и не разумеју и не цене.¹⁴ Наведено подразумева да образовање није само читање литературе или памћење што већег броја информација, већ у првом реду обликовање карактера и изградња личности који ће представљати стубове држава. Полуинтелектуалци могу бити и потомци, односно рођаци носилаца политичке моћи, али то не мора бити случај. У патријархално обојеним друштвима начин њиховог

¹³ Чупић Ч, оп.цит. стр. 124-126

¹⁴ Јовановић С, оп. цит, стр. 174-175

долажења на високу функцију представља јавну тајну, мада се остале друштвене јединке углавном томе не противе, јер су свесне глобалног проблема и свесне да није у питању један случај. Остали чланови друштвене заједнице осећају и немоћ да било шта промене, те њихова реакција на такву неправду углавном изостаје. Са друге стране, има и оних који опет виде неки свој интерес, а који могу остварити постављањем полуинтелектуалаца на тако високе државне позиције. Проблем полуинтелектуалаца може и да се постави као главни разлог напуштања својих држава оних правих интелектуалаца који нису могли да се остваре у својим професијама, јер зато нису имали шансу. Треба бити обазрив, јер у модерним демократским друштвима, за која се мора признати да су претежно уређена на темељу капиталистичког система, увек долази до привлачења знања, радне снаге и капитала у оним средиштима која су најразвијенија у сваком погледу.

Функција стваралаштва и функција покретања представљају ону праву, истинску функцију моћи која је најдубље повезана са личношћу носилаца моћи. Моћ која је снабдевена овим функцијама је позитивна моћ, конструктивна је и целокупни друштвени развитак је везан за ове функције. Треба напоменути и то, да су ове функције моћи са свим позитивним намерама кроз цели друштвени напредак, као што је то и данас случај, наилазиле на отпор конзервативних структура које нису увек биле спремне за прихватање нових решења.

Даље, интегративна функција, односно интеграција настаје и одржава се наметањем, притисцима, уверавањем и силом. Чупић истиче да интеграцију спроводе моћни појединци и моћне неформалне, али добро организоване групе које имају за циљ да спрече сваку потенцијалну опасност која може да угрози створени друштвени систем моћи.¹⁵ Такве групе дејством у тајности долазе до информација које носиоцима моћи још више учвршћују моћ контроле и доминације. Неформалне групе могу и званично бити оформиране као државне службе, чиме се њихово деловање ставља под вео права и чини заштићено од стране државне власти. Често се под наведеним карактеристикама и улогама препознају обавештајне и контраобавештајне службе које махом постоје у свим државама. Независно од обавештајних и контраобавештајних служби, ове неформалне групе састављене су углавном од људи који су одани носиоцима политичке власти. Реч је о људима, таквих карактеристика и црта на које нико никада не би посумњао да обављају такву делатност. Оно што представља

¹⁵ Чупић Ч, оп.цит, стр. 126

посебан проблем јесте упуштање у вредносно просуђивање постојања и делања таквих друштвених група. Проблем се јавља из разлога јер се у блиској историји транзиционих народа могу навести примери тајних удружења, попут Црне руке, Беле руке, Младе Босне, различитих секташких и верских удружења о чијим акцијама и деловањима се не зна много, сем да су њихови чланови приликом хапшења или стрељања, јавно истицали да су се борили за национални интерес и добробит државе. Свему томе доприноси и чињеница то што актуелна власт за чије време делују такве групе, чланове исте проглашавају криминалцима и сурово се обрачунавају са њима, да би након неколико деценија, иста та држава која их је оптуживала, али сада друга државна власт њих судски рехабилитовала и званично признала да су невино оптужени. Овакве ситуације тотално неутралишу и збуњују, да се вредносно просуђује о актуелним друштвеним групама или појединцима које су актуелне државне власти, прогласиле непожељним и криминалцима, плашећи се погрешке у осудама, јер у времену које следи се опет може десити да њихово деловање и није било тако незаконито и неправедно као што је представљано. Све у свему, за сада све то остаје доста мистично и бојажљиво.

Под компезаторском функцијом подразумевају се сва она психолошка стања проузрокована негативним дејством спољашњих узрока. Та негативна дејства су проузрокована ускраћивањем мотива и задовољем потреба из различитих разлога и од стране различитих субјеката. Истовремено са ускраћивањем и након тога долази до компензације ускраћеног мотива која може да буде и конструктивна и деструктивна. Конструктивна је када изазове и мобилише креативне потенцијале личности, као на пример стварање ауторских дела различитих врста или утиче на стварање посебног осећаја за уметност, али под условом да не доведе до распада система личности. Деструктивна компензација изазива настанак патолошко расформиране личности и тада субјект постаје болесно опседнут мржњом, негативним осећањима према некоме или нечему, али задржавајући интелигенцију и вештост манипулације. Стање ових особа лако их може претворити у јако веште криминалце и злочинце са фаталним последицама. Још сложенија ситуација је онда када такви људи користећи се својим вештинама, запоседну водеће државне функције.

И коначно, у бити легитимацијске функције је, како каже Чупић да сваки легитимни поредак рачуна на моћ одређених друштвених група, као што је и сам у

служби друштвених група.¹⁶ То подразумева да свака власт мора у некој мери чинити оно што је у интересу подвлашћених како би дата друштвена група или појединац као носилац моћи или власти опстала. Носиоци политичке моћи желе да се одрже на лидерској позицији, нуђењем и обећавањем решења виталних државних проблема, подмићивањем, моделом сигурног гласа и другим методама. Заузврат, подвлашћени се морају не само саглашавати са нормама које носиоци моћи прописују, већ и са другим неформалним одлукама и наређењима моћника. Ту спада, пре свега обавезивање на вечну послушност и обављање којеквих задатака, па све до обављања нелегалних послова. Такве ситуације врло лепо објашњава Љ. Тадић сентенцом власт одозго, слепо веровање одоздо.¹⁷ Посебно се истиче да је потребно да једна озбиљна држава или влада буду способни за нешто много више но што је политичко обећање, подмићивање или што друго. Уколико је држава способна да оствари барем минимум захтева грађана, она ће имати дозу истрајности, уколико није изгубиће легитимност, а тиме и моћ која јој је додељена. Грађани ће свакако имати стрпљење неко одређено време, али уколико оно безуспешно буде протекло, тражиће се нова политичка решења.

И на крају се увиђа да је по речима Војислава Становчића легитимност власти у ствари само синонимни појам основа или принципа политичке облигације грађана.¹⁸ Ово стога што свака оправданост државне власти потиче од народа који пристаје на захтеве одређене друштвенополитичке групације која претендује на власт, али заузврат народ очекује испуњење одговарајућих захтева. Тиме слободно речено долази до прећутно закључене облигације или споразума. Све док државна власт испуњава минимум захтева грађана из закљученог споразума има неке шансе да се одржи на власти, у супротном биће смењена. Треба напоменути и да неки захтеви, поготови са међународно-дипломатским елементом не зависе само од политике конкретне државне власти, већ и од става међународне заједнице, тако да остваривање таквих захтева и решавање проблема уопште није лако. Ово највише важи за релативно мале и државе средње величине које не остварују велики утицај у међународним односима. Због тога се очекује једно реално сагледавање шире друштвене ситуације од стране друштвенополитичке групације у претфази долажења на чело државе, када приликом давања обећања, мора грађанима јасно и реално пружити слику правог стања ствари, без претераног сервирања лажи и давања обећања за која се унапред зна да неће бити

¹⁶ Чупић Ч, оп.цит, стр. 127

¹⁷ Тадић Љ, оп.цит, стр. 123-126

¹⁸ Становчић Војислав, Моћ и легитимност, Београд, 2006, стр. 21

испуњена. Искуство ипак говори да друштвенополитичке групације које претендују ка власти обећавају и гарантују испуњавање и оваквих захтева, а који су често без реалних шанси за остварење. Тако, политичке групације, чим се докопају власти олако одбацују све обећано, без обзира да ли нешто од тога могу да испуне или не. Шта више, оне врло често поступају мимо својих основних идеала и начела њихове организације, само ради простог одржања на власти.

У прилог чињеници да политичке групације желе само просто одржање на власти, говори и чињеница да се њени актери ни мало не устручавају преласка из тренутно припадајуће у водећу политичку партију, без обзира на своје политичко опредељење, уколико оно у таквим ситуацијама уопште и постоји. То резултира појавом да се једне те исте политичке личности јављају у политичком амбијенту конкретног друштва, само под различитим партијским бојама.

2. Веберово схватање моћи

За адекватно разумевање Веберовог поимања моћи неопходно је објаснити и разумети неколико почетних претпоставки. Ово је битно из разлога што се Веберова дефиниција моћи управо базира на тим претпоставкама које иначе подразумевају облике друштвеног делања. По Макс Веберу моћ представља изгледе да се у оквиру једног друштвеног односа спроведе сопствена воља упркос отпору, без обзира на то на чему се заснивају ти изгледи.¹⁹ Наведена дефиниција моћи једна је од најцитираних у литератури, што говори о значају која она има за разумевање појма моћи. За разумевање ове дефиниције моћи Макс Вебер најпре истиче циљно-рационално друштвено делање, вредноснорационално, афективно и традиционално.²⁰ Циљнорационално понашање је лако уочити, јер оно увек постоји када се делује у складу са очекивањем спољног света и других људи, да би се постигли сопствени циљеви којима се рационално и свесно тежи. Одликује га велика спремност на одрицања, одлучност и истрајност до постизања коначног циља. Проблем се може јавити онда када постоје таква одрицања која се супротстављају моралним нормама подвлашћених, па постоји могућност њиховог олаког одбацивања зарад постизања неке користи. Друго, вредноснорационално делање постоји када се слепо верује у апсолутну вредност одређеног понашања због саме те вредности и независно од

¹⁹ Вебер Макс, Привреда и друштво, Београд, 1976, стр. 37

²⁰ Ибид, стр. 18-19

коначног успеха. Вредноснорационално понашање одликује крилатица: зато што треба тако зарад неког принципа и никако другачије. Овде је ситуација да моралне вредности и идеали односе предност и победу на супрот њима постављеног интереса, што значи да морална норма није жртвована зарад његовог остварења. Треће, афективно делање постоји у случају када се дела у складу са актуелним афектима, проузрокованим незадовољењем неког мотива и под великом раздражљивошћу која настаје као нужна последица. Афективно делање, обично подразумева велике изливе емоција, љутње, беса и мржње. И коначно, традиционално понашање постоји када се дела у складу са укореењеним навикама и обичајима, при чему се мора имати у виду да Вебер исправно запажа значај укореењених навика и обичаја. Ово се не може никако занемарити јер ниједна норма нема толику применљивост као она норма која је дуго година устаљена у животу индивидуе. Тако укореењена норма представља саставни део животног процеса чланова друштва и то у толикој мери да изазива осећање сопственог непостојања без понашања у складу са таквом нормом. За разлику од овог својства које се може приписати обичајним, традиционалним и моралним нормама, за право се не може рећи да апсолутно поседује ово својство, што представља његов недостатак. Томе доприноси и чињеница да право генерално теже остварује континуитет својих норми, које се врло често модификују или замењују новим, тако да правне норме немају времена да се друштвено устале. Додуше, за право се може рећи да остварује елемент укореењених и устаљених правила, али само у оном делу које право као друштвена норма вуче у својој основи од заједништва са обичајним, моралним и верским нормама. Пре свега се то односи на опште признате и хиљадама година устаљене идеале и начела правде, савесности и поштења, истине, правичности и других стандарда.

Вебер такође сматра да постоје три чиста типа легитимне власти и то: харизматска власт, традиционална власт и рационално законска власт.²¹ Веберово схватање свакако налази утемељење у историји човечанства. Прво, харизматска власт се заснива на оданости поданика вођи за којег се верује да располаже посебним, несвакидашњим способностима. Способности ове врсте сматрају се надљудским или барем посебним у односу на остале људе. Харизматске вође својом личношћу, емоционалним говорима, уливањем поверења, изазивају јак осећај лојалности и привржености код подвлашћених. Историја је изнедрила велики број војсковођа, заповедника и владара

²¹ Више о томе у: Хараламбос, Холборн, Социологија: Теме и перспективе, Загреб, 2002, стр. 586-589

који су својим врсним говором будили мотивисаност за борбу. Други облик власти назива се традиционалном влашћу. Појединци на власти у традиционалним системима обично су монарси, краљеви или моћници са другим племићким титулама. У традиционалним системима статус моћника је наследан или изборан и њихова моћ се темељи на коренима традиције и светости племићке породице која дубоко сеже у прошлости. Дуго се веровало да сем појединаца који су свете краљевске крви, нико други не може бити владар. Носилац моћи сматран је и за божјег изабраника и послушноћу према моћнику исказивано је истовремено и поштовање према Богу. Сваку врсту непослушности актуелни моћници схватали су као напад на своју личност и непоштовање његових светих предака, али и Бога. У ранијим, конципираним системима ове врсте неретко се за овакве иступе кажњавало смртном или другим тешким казнама. Са напретком схватања људских права и правних система ове казне се све више потиру, а и чињеница је да у данашње време постоји јако мали број државних система у коме је сва власт сконцентрисана у рукама појединаца. И коначно, трећи тип власти је рационалнозаконска власт која се темељи на устаљеном правном систему и владавини права коју остварује држава путем мреже државних органа. Специфично је, да систем државне мреже коју представљају државни органи и организације којима је поверено вршење јавних овлашћења, чине заправо појединци као државни службеници. Мада се у праву обично говори о постајању и правних лица поред физичких лица и обично се као посебни ентитети правних лица издвајају и државни органи. Међутим, државни органи нису ништа друго до усклађени систем међусобно повезаних државних службеника који чине државни орган. Тако су државни службеници, као универзални појам, којима је држава поверила власт и моћ у могућности да применом права доносе одлуке којима се одлучује о правима и обавезама подвлашћених. Подвлашћени имају могућност да кроз системе правних лекова као правних средстава захтевају проверавање да ли је правни поредак, правилно и законито примењен у тим одлукама. Треба имати у виду, да опет о том правном средству одлучују они којима је држава поверила власт и моћ и то у већој мери но првима који су одлучивали. Ово има посебну тежину за одлучивање о захтевима грађана у судским поступцима који су уперени против државе као посебног правног субјективитета. У законима и другим општим актима прописују се циљеви које треба закон да оствари и којим тежи, али је питање у коликој је то мери све остварено, поготово у поступцима упереним против државе. Обично ти законски циљеви, представљају вредности као што су законитост, праведност, заштита слабијег и други,

а који се крше од стране носилаца државне моћи. Уз то легитимна физичка принуда државе је увек спремна да силом принуди грађане да се у крајњој опцији повинују одлуци, пресуди, или наредби, с тим да не треба схватити рационалну законску власт као крајност. Рационална законска власт треба увек да буде мера и умереност носилаца моћи и грађана, с тим да ће од квалитета човека зависити и квалитет државних службеника, а од квалитета државних службеника зависиће и квалитет државних органа, тиме у коначној линији квалитет државе и права.

3. Лукесово радикално схватање моћи

И ако многи прихватају Веберову дефиницију моћи, она је и сувише ограничена за концепт модерног друштва и савремене демократије. Због тога у политичкој и правној теорији након постављања Веберове дефиниције моћи долази до суптилнијег проучавања и конструирања нових теоријских замисли концепата моћи. Ти концепти моћи оличени су у теорији Роберта Дала, творца прве димензије моћи, у теорији друге димензије моћи Питера Бакрака и Мортонa Бараца и у трећем радикалном концепту схватања моћи Стивена Лукеса.

Незадовољан учинцима истраживањима моћи обављених до педесетих година 20. века, Роберт Дал је конструирао једнодимензионално схватање моћи. Овде је прилика да се укаже на један од кључних појмова у Даловој демократској теорији политике, на појам полиархије који представља плуралистички модел демократије у коме нема само једног и одлучујућег центра политичке моћи, као и на појам процеса одлучивања у оквиру кога се разликују модел демократских односа, модел хијерархијских односа, односно модел преговарања и контрола лидера и од лидера.²² Конципирањем плуралистичког модела полиархије, Роберт Дал је понудио сасвим супротно решавање схватања моћи од оног који је историја људског постојања до тада познавала. Наиме, уместо да власт буде сконцентрисана у рукама једног носиоца, као до тада, сама моћ тј. контрола над процесом доношења одлука подељена је на различите нивое и групе унутар читавог друштва. Тако да нема апсолутно јединствене елите која држи сву власт, већ више различитих чиналаца који у већој или мањој мери утичу на различите аспекте моћи. Други општи оквир у који Дал смешта своју теорију политичке моћи тиче се карактеристика процеса одлучивања. Он разликује четири

²² Више о томе у: Павловић Вукашин, Моћ и политичко одлучивање; у: Конституционализам и владавина права у изградњи националне државе – случај Србије, Београд, 2011, стр. 88-91

модела доношења одлука, осврћући се на четири типа односа између лидера и оних које лидери воде. Један је модел демократских односа у коме су лидери на неки начин контролисани од стране грађана. То право контроле, грађани обично користе на демократским и фер политичким изборима, на којима изглашавају поверење или неповерење владајућој партији. Други је модел хијерархијских односа у коме лидери имају висок ниво контроле над онима који их следе. То се чини на начин описан у претходном одељку о манипулацији и другим средствима контроле над подвлашћенима. У трећем моделу постоје односи преговарања или реципрочне контроле међу лидерима. Овај модел највише личи на постојање везаног мандата народних посланика и других државних службеника који би строго поступали по интересима грађана, а након постављања на државне позиције и додељивања власти. Четврти модел се највише користи у међународним односима и у њему постоји контрола лидера и од лидера. Наиме, ту је заправо реч о посебној врсти лидера као потчињених који учествују у глобалним политичким односима, у коме се и сами лидери из неког друштвеног односа истовремено појављују и као потчињени у другом друштвеном односу. Тако да овде носилац моћи истовремено представља и потчињеног.

У одређењу моћи, Роберт Дал узима Веберову чувену дефиницију моћи, а посебно друштвени однос актера и каузални карактер релација моћи. По Далу моћ је однос међу људима у одређеном простору, између којих постоји узрочно-последична веза између деловања актера и одговора оног над којим се делује, а на основу кога актер покушава нешто да изнуди од другог лица, на шта овај иначе не би пристао.²³ У том смислу, суштина једнодимензионалног схватања одражава се на процес доношења одлука и одлучивање. Карактеристично је, што је друго лице моћи за Дала невидљиво, а састоји се у томе да се спречи да нека питања уопште дођу на разматрање и одлучивање.

Бакрак и Барац критикујући једнодимензионално схватање моћи конципирају дводимензионално схватање које се темељи на схватању да моћ садржи и ону мање видљиву страну која се истовремено исказује као селекција и одбацивање свих оних питања која ма како била друштвено важна остају ван видокруга процеса политичког одлучивања.²⁴ Један од начина спровођења неодлучивања је игнорисање, замајавање или отезање. Моћници не обраћају пажњу на захтеве мање моћних, а чак и ако неки

²³Више о томе у: Павловић В, Моћ и политичко одлучивање, Београд, 2011, стр. 88-89

²⁴ Павловић В, оп.цит, стр. 96-97

захтев узму у процедуру, одлажу доношење одлуке. Други начин је владавина помоћу предвиђања реакција. Лице као подложник утицају свестан је да за покретање неких питања моћник не би био расположен, тако да таква питања, лице које је у подређеном положају уопште и не покреће. Типичан пример у правној пракси је страх од покретања радног спора против послодавца од стране запослених у коме је послодавац као моћник јача уговорна страна која ће на све начине покушати да издејствује одлуку у своју корист, иако је учинио низ повреда права запосленог. У послодавчевом интересу је и то што је углавном судија у спору као представник државне моћи и власти ближег или истог друштвеног положаја као и сам послодавац. Тако да увек постоји латентна опасност да ће послодавац остварити утицај на коначну одлуку. Трећи начин неодлучивања је мобилизација предрасуда или мобилизација у корист фаворизовања којом се жели постићи одбрана нормативног поретка од ма какве упитности. Последица мобилизације предрасуда наводи Слободан Антонић је појава неинформисаности, равнодушности, незаинтересованости, изборна апстиненција и прикривање стварних информација грађана.²⁵ Ту је заправо реч о систематској незаконитости и корумпираности, нарушености свих државних институција у којима грађани немају поверења и препуштени су сами себи. Такве друштвене околности утичу на грађане да не верују у правни систем, да их не интересује политички живот, обузети су мишљу да њихов политички глас ништа не вреди и да неће ништа променити, осећају завидност и презир према богатима који су дошли до тог положаја на сумњив начин, али истовремено и желе да су њиховом месту и теже ка томе.

Лукес не пориче значај претходно наведених схватања и теоријских концепција већ полази од постигнутих достигнућа и на основу њих гради тродимензионално схватање моћи. Лукес сматра да је прво лице моћи процес доношења одлука, друго лице моћи се усредсређује на недоношење одлука и треће лице моћи се односи на изражавање склоности која иначе и друштво има, а иначе створених под различитим преовлађујућим структурама.²⁶ Прво лице моћи односи се на процес доношења одлука при коме различити појединци или групе људи изражавају различита схватања, мишљења и преференције те утичу на доношење одлуке у различитим сферама. Проблем се овде јавља онда када треба донети одлуку, а немогуће је уважити сва мишљења. Примера ради, ако једно друштво броји стотину чланова, а за доношење одлуке је потребна проста већина, тј. половина од укупног броја, јер је једногласност у

²⁵ Антонић Слободан, Три лица моћи из 2006 - Нова српска политичка мисао Vol. XIII, стр. 13-21

²⁶ Хараламбос, Холборн, оп.цит, стр.588-591

модерном друштву готово немогуће постићи, онда се закључује да интереси друге половине уопште неће бити задовољени и да ће они морати да се повинују мишљењу које нису прихватили и које не заступају. Овакве проблеме врло често поставља модерно демократско друштво приликом гласања на изборним процесима или у скупштинској процедури приликом усвајања неког предлога закона. Друго лице моћи не односи се на процес доношења одлука већ се усредсређује на недоношење одлука. Моћ се може користити и у циљу спречавања да одређена питања уопште дођу у фазу одлучивања. С тог схватања, појединци или групе које имају моћ чине то спречавањем оних који требају доносити одлуке да сагледају сва могућа алтернативна решења и само се задржавају на она решења и одлуке која су у складу са њиховима интересима. Коначно, треће лице моћи сеже ка склоности које изражавају остали чланови друштва. То значи да моћ не мора бити последица само индивидуалног деловања, већ може бити и учинак како колективног деловања, тако и рада система, који утиче да свест и понашање неког човека нису резултат само његовог обликовања личности и свести већ и резултат утицаја који се ствара путем јавног мњења. Јавно мњење само по себи намеће члановима друштвене заједнице одређене друштвене вредности које они морају прихватити или пак бити изражени друштвеној осуди. Велику улогу свакако игра и државна власт као носилац моћи, јер чињеница је да ће јавност путем медија пласирати грађанима све оно што државна власт и жели као пожељне вредности. Ово треће лице моћи је заиста значајан фактор, ако се има у виду то, да је модеран грађанин пре свега друштвено биће које свакодневно улази у интеракцију са другим члановима друштвене заједнице и које том приликом свесно и несвесно размењује идеје, мишљења, ставове и вредности.

III ПРАВО

1. Појам и функције права

У модерном демократском добу се посебно истиче да право представља један од најсложенијих појмова. Његова сложеност огледа се у дејству које је врло широко и обухвата готово сваку људску делатност, при чему треба имати у виду да се право континуирано још више усложњава како се повећавају и правила која чине право и како се систем друштвених односа развија.

Када се говори о праву треба имати у виду да је реч о једном широком појму, готово правном стандарду чија је садржина схватана разнолико. Неки под појмом права подразумевају све оно што је записано у светим религиозним књигама и оно што проповеда вера, други подразумевају све оно што у посебном правном облику установи државна власт, а трећи под појмом права подразумевају природна правила. За ово последње схватање права помоћу природних правила, везано је и схватање Валтера Бењамина који појам права уобличава као средство ограничавања силе, схваћене као суровог елемента природе.²⁷ О праву као кочници силе писао је и Блез Паскал који наводи да је сила без правде тиранска, те се стога сила мора с правдом спојити, тако да праведно постане силно, а силно буде праведно.²⁸ Овде је карактеристично то што се појам права поима у смислу правде и праведног. Праву се тако додаје епитет природног елемента који врши обликовање силе, смештајући је у оквири који су строго одређени. Ти оквири су ништа друго до други природни елементи, као што су људска права која се не смеју повређивати и која представљају основ и саставни део готово свих правних докумената у демократском друштву. Све у свему, литература која се бавила овим разноликим схватањима је обимна и теоријско надметање о томе шта је исправна дефиниција ни дан данас не престаје. У последње време се борба о исправном схватању права мало примирила и стиче се утисак, да се правна наука по схватању Радомира Лукића коначно задовољила ставом да је право оно што се као право установи у прописаном поступку од стране законодавног органа.²⁹ Но, прећутно прихватање оваквог схватања имало је за последицу, стварање латентне опасности од креирања правних докумената који не би били праведни и испуњени другим

²⁷ Валтер Бењамин, *Zur Kritik der Gewalt und andere Aufsätze*, Frankfurt/ Main, 1965. стр. 30; наведено према: Тадић Љубомир, *Наука о политици*, Београд, 1996, стр. 115

²⁸ Више о томе у: Блез Паскал, *Мисли*, Београд, 1965, стр.141,298; наведено према: Тадић Љубомир, *Наука о политици*, Београд, 1996, стр. 115

²⁹ Лукић Радомир, *Кошутић Будимир*, Увод у право, Београд, 2008, стр.55

вредностима. Таквим стварањем право би било у опасности, јер би се могло десити да се одређеним прописом регулише нека друштвена област, без оправдане потребе. У данашњој друштвеној сложености која се карактерише шумом прописа, право тешко може остварити своју основну функцију рационалног регулатора друштвених односа. Наведено, јер тренутном политиком правног регулисања бивају обухваћене и животне области које за право нису правно релевантне, те таквим регулисањем никако не могу бити испуњене вредности правде, мира, слоге и других. Истовремено, таквим поступањем се доводи и до сужавања поља слободе грађана и до гушења њихових индивидуалних права. У крајњој линији, то доводи до тога да право само себе блокира и лишава сврхе постојања.

Но, независно од тога, ваља говори о праву као оном регулатору друштвених односа који је снабдевен специфичним обележјима, а која се не препознају код других врста друштвених норми, пре свега обичаја и морала. Радомир Лукић у том смислу истиче основне карактеристике права где убраја институционалност права, нормативност, принудност и легитимност.³⁰ Институционалност права подразумева да право стварају посебно за то установљени државни органи у одређеном правном облику, односно правним актима. Нормативност права захтева одређено понашање од адресата норме и приликом тог захтевања прети обвезнику понашања санкцијама и принудношћу. Тиме се долази до следеће карактеристике права, а то је принудност која омогућава државној власти да обезбеди у крајњој линији примену својих норми, а на бази легализованог монопола физичке силе. Следеће у низу обележје је легитимност права. Постојање легитимности права подразумева неутралисање дејства монопола физичке силе. Легитимност укључује веровање обвезника понашања у исправност таквог понашања и права као целине. Увидело се у току развоја права колико је легитимност права пресудна за друштвени развој и за развој демократске државе. Ово највише у транзиционим периодима када долази до смене правних прописа и усмеравања друштва у другом смеру од оног у коме се до тада кретало. То је имало за последицу да је модерној држави, право преко потребно, што исправно увиђа и Лукић који наводи да држава своју улогу у друштву и остварење својих функција може остварити једино помоћу права.³¹ Због тога се изводи закључак да су функције права и функције државе међусобно условљене, суштински индентичне и да уколико држава

³⁰ Лукић Р, Кошутић Б, оп.цит, стр. 55-57

³¹ Лукић Р, Кошутић Б, оп.цит, стр. 58

оствари своје функције, истовремено ће и функције права бити испуњене и обратно. Те функције су превасходно одржање мира и стабилности у држави и региону, обезбеђење примене права и слобода грађана, социјално благостање, подстицај за развој ка демократији, неговање демократске културе и очување једном успостављеног демократског система. На данашњем ступњу развоја показало се да остварење наведених функција представља прави изазов за модерну државу, која мора обезбедити услове за адекватан развоја човека као личности, јер од тога зависи и степен развоја државе, права и друштва. Тако да је за модерно друштво потребно најпре створити модерног човека који обилује знањем и врлинама.

2. Друштвени чиниоци права

Друштвени чиниоци права представљају све оно што претходи процесу стварања права и чини да право буде у таквом облику какво јесте. Реч је заправо о узроку као материјалном супстрату права, односно његовој суштини која даје специфичан облик праву, облик који право не би имало да је деловао други извор. Свест о друштвеним чиниоцима права није била једнозначна. На ранијем историјском ступњу веровало се у Божју вољу као чиниоцу свега, па тако и права. У модерном друштву ситуација је нешто другачија. Све више маха узимају друштвени интерактивни односи предвођени друштвено политичким организацијама и њиховим идеологијама који одређују садржај права. Уколико на друштвенополитичкој сцени постоји више таквих организација, мање више једнаке снаге, као резултат њиховог компромисног надметања јавља се и право као компромисно решење које настаје усаглашавањем међусобно контрадикторних интереса. У осталом, то је одлика демократских система у којима друштвени чиниоци путем дијалога и међусобног уважавања, иако супротних схватања покушавају да нађу решење прихватљиво за све.

Треба имати у виду да када је реч о конкретном узроку који изазива настанак права, њега је тешко одредити због чега проблем друштвених чиниоца права ни данас није до краја решен у правној теорији. Друштвени чиниоци су стално подложни променама и мењају се на начин на који се мења и сам државни и политички систем, па због тога они представљају посебан предмет интересовања. То се лако може уочити када се сагледава један исти или скоро индентичан друштвени однос који се у различитим историјским епохама различито регулише или када је одређени друштвени однос некада представљао слободну област деловања грађана, а сада представља

правну регулисану област или обратно. Независно од овога, постоје различите врсте норми од којих праву припада примарно место и њему се даје највише на значају. Некако су по страни остављене друге врсте норми и поред тога што, како наводи Митровић модерни живот познаје различите врсте норми од верских, обичајних, моралних до правних.³² Ово стога што у модерном праву сви друштвени односи нису предмет интересовања права, већ право препушта регулисање неких друштвених односа другим врстама норми, а задржава право регулисања за оне најважније друштвене односе. При чему се увиђа да право као систем увек задржава могућност да у некој друштвеној фази развоја поврати право регулисања и на тим препуштеним друштвеним областима, уколико се појави потреба. Та потреба за правном регулацијом појавиће се уколико одређена друштвена ситуација или област почну представљати посебну интересну вредност за оног који има друштвену моћ стварања права. Треба бити обазрив, јер та посебна вредност не мора алудирати на оне позитивне или пожељне друштвене вредност као што су вредност правде или мира, већ може бити и нека друга интересна вредност. При томе, позитивно право увек тежи важењу без обзира на то да ли садржи неку вредност, иако је по правилу садржи. Друга је ствар што се таква вредност коју право представља, доживљава као праведна или неправедна. Због тога и треба правити разлику између правног и праведног. Тако, праведно представља посебан предмет интересовања и идеал моралних норми, па када се просуђује о томе да ли је нешто праведно или не, налази се на терену морала, а не права. Али и право има за циљ остварење правде, мада посредним путем кроз свеукупно уређивање друштвених односа и садејства са другим друштвеним нормама.

Још посебнији је предмет интересовања, чињеница да право важи са каквом таквом вредношћу, али са опаском и питањем да ли се примењује и како се примењује? То значи да право, записано у правном документу може бити рационално и сврсисходно, али шта то вреди уколико се оно тумачи и примењује на другачији начин, односно на начин који није рационалан и којим се не постиже друштвено корисна сврха. Притом, треба имати у виду и да тумачење органа примене права увек обавезује адресате, односно грађане, без обзира на рационалност и корисност таквог тумачења. У томе је и основна разлика између начина тумачења и субјеката који тумаче право, јер моћниково тумачење увек обавезује, а друга не.

³² Више о томе у: Митровић Драган, Теорија државе и права, Београд, 2010, стр. 209-211

Са друге стране, вредност мира захтева непостојање насиља и сукоба у друштву. Али, поставља се питање ко не сме, а ко сме да употребљава силу. Правни поредак појединцима, односно грађанима одузима овлашћење да монопол физичке силе примењују, али га резервише за државну власт. Наравно, када право резервише монопол физичке силе за државну власт, оно то не чини безусловно и апсолутно, већ уз прописивање одговарајућих услова и претпоставки које морају бити испуњене да би уопште дошло до примене монопола физичке силе. Поставља се питање шта ће се десити уколико нису били испуњени сви услови за примену силе, а државна власт је ипак потегла за њом, односно по речима Лукића како спречити да се државна или међународна власт не преобразе у тиранску, беспримерну и нечовечну власт.³³ Иако се данашње друштво назива модерним, могу се навести различити случајеви у којима се врши злоупотреба коришћења монопола физичке силе, а која је за демократски систем неприхватљива. Те злоупотребе се остварују и у односу према грађанима и на глобалном нивоу у односима између држава. Чист пример је бомбардовање СРЈ 1999. године од стране држава чланица НАТО-пакта, а без одобрења Уједињених Нација. Такве злоупотребе често резултирају катастрофалним последицама по невине људске животе. И оно што представља посебну секвенцу јесте то, да такве злоупотребе монопола физичке силе и нарушавања људских права и слобода долазе од оних који се формалноправно боре и залажу за њих. У том смислу савремена историја људског човечанства још увек није дала адекватно решење на питање зашто је најтеже живети у миру и откуд толика потреба за силом?

Све у свему, право има у себи посебне вредности, које долазе у његов садржај путем друштвених чиниоца. Уз то право своју вредносну компоненту, односно вредносну сврху може остварити само уз адекватну вредносну помоћ и примену других друштвених норми, а пре свега моралних норми и политичких начела. Примена ових друштвених норми има по речима Митровића за циљ да квалификују поједине врсте понашања као добра односно рђава или као вредна односно безвредна.³⁴ Све ово независно од постављеног критеријума на основу кога се просуђује шта је то што је добро и пожељно, а шта није, јер је то ствар субјективне вредносне просудбе. То посебно долази до изражаја онда када државна власт руковођена неким критеријумом доброг или лошег, пропише неко понашање или друштвени однос као негативно и тиме кажњиво, а са друге стране, грађани у својој свести осећају такву вредносну

³³ Лукић Р, Кошутић Б, оп.цит, стр.155-158

³⁴ Митровић Д, оп.цит, стр. 209-211

просудбу државне власти као неправедну и непотребну. Тада се јавља отпор грађана у примени таквог понашања, а сила на страни државне власти да грађане принуди да се ипак тако понашају. Како исправно професор Ковачевић истиче, модерне правне норме могу испуњавати своје улоге и функције само ако су конгруентне са базичним друштвеним нормама и условима.³⁵ Због тога транзиционе државе посебно морају водити рачуна о темељним вредностима свог друштва. Истиче се и то, да се данас у земљама у транзицији посебно тежи преузимању правних решења која су нашла своју примену у модерним европским државама и чланицама Европске уније. Нажалост, последњих тридесетак година се може приметити тренд беспоговорног преузимања таквих правних решења у националне правне системе транзиционих држава, при чему се заборавља да је право, као и друге друштвене норме одраз карактера друштва, његовог начина живота и мишљења. Уз то, свако ко је покушао да занемари и потцени карактер једног друштва, тако што је то друштво замишљао да обликује по туђем узору којим је био очаран, увек се је саплитао о силу духа којим се прожима тај народ, тако да су остали само безуспешни покушаји.

3. Легитимацијска функција права потчињавања власти и моћи

Легитимацијска функција права представља брану политичкој вољи која исту ограничава и спречава да прерасте у самовољу. Историја друштвеног развоја доказала је да политичка моћ увек тежи увећању и ширењу. Тежња се јављала од покоравана блиских себи све до жеље за освајањем светске територије и покораванем целокупног човечанства. На том путу, политичка моћ није се устручавала да право третира као пуко средство изражавања и саопштавања своје воље. У овако схваћеном праву лишеног сваке вредности виђена је само неправда и назадовање људског развоја. Исправно примећују Матић и Подунавац да чим је политичка воља неограничена, она одмах прераста у самовољу и потире легитимацијски основ таквог поретка.³⁶ Због тога је друштвена цивилизација изнедрила норму која има задатак да моћ ограничи и правно одреди управо због њене природе.

Сходно томе, суштина права изражена је у моделу либералног конституционализма о контроли односно равнотежи институционализоване моћи. У моделу либералног конституционализма право као систем функционише и ограничава политичку моћ само

³⁵ Ковачевић Славиша, Транзиција у демократију, Ниш, 2015, стр. 161-162

³⁶ Матић М, Подунавац М, оп.цит, стр. 582-583

кроз чврсту утемељену владавину права. Ако се пође од чињенице да легитимацијска функција права у свом средишту има за циљ заштиту човека и његову потребу за заштитом од насртаја политичке моћи, извучи се закључак да је једини пут којим право треба да иде, пут према владавини права. Иако право ставља политичку моћ у својим оквирима, понекад се стиче утисак да је моћ исувише снажна и јака тако да норме које се јављају као регулатори политичке моћи у једном свом сегменту постоје као модели или узорци. То значи да владавина права није увек у потпуности реализована или остварена, већ се владавина права поставља као задатак коме треба непрестано тежити. Зато када се каже да норме важе на одређеној територији, према одређеним лицима, у одређеном времену, тиме се заправо по речима Вука Павићевића означава да су норме људски пројекти које треба остваривати, али који нису увек и остварени.³⁷ У таквој ситуацији задовољавајући степен владавине права представља по Становчићу релативно рационалан и уравнотежен правни систем, корпус релативних индивидуалних права и слобода, регионално-локално организовање земље, уставне и правне, институционалне и друге гаранције и услове, међу којима су и либерално – демократска политичка култура, друштвени и политички плурализам, аутономија разноврсних друштвених чинилаца (просвете, науке, штампе, универзитета, синдиката, економије, црква, удружења), подела власти и независно судство.³⁸ Мада су ови критеријуми по Становчићу минимални, треба бити реалан јер су они ипак доста високо постављени. Често такви нормативни пројекти омогућавају да политичка моћ освоји примат у свему и да цео живот грађана одједном изгуби на смислу. И Слободан Вучетић се слаже да у таквом стању постоји само политичка игра самовоље и моћи, од парламента до приватних живота грађана.³⁹ Све то омогућава да праве вредности нестану, а да на значају добију извитоперене друштвене вредности и неморал. У таквом друштвеном стању јавља се потреба за транзицијом и потезање за реформама које треба да омогуће потпуно вредносно остварење правних норми, мада посебну тешкоћу представља налажење адекватних решења за стање у коме су запала комунистичка друштва, након распада њихових држава. Ова друштва се често суочавају са најтежим унутрашњим проблемима као што су корупција, нарушеност државних институција и права, низак привредни раст, незапосленост и западање у дугове према трећим. Са друге стране, пројекција горућих државних проблема на неки

³⁷ Више о томе у: Павићевић Вуко, Основи етике, Београд, 1974. стр.101

³⁸ Становчић Војислав, Владавина права и конституционализам, Београд, 2014, стр. 129-132

³⁹ Вучетић Слободан, Дуга рука прошлости, Београд, 2004, стр. 189

начин се пресликава и на приватан живот грађана, доводећи до појаве узимања права и правде у своје руке, носталгичних осећаја, осећаја отуђености, депресивности и друштвене запуштености.

4. Традиција и наслеђе државноправног система у условима транзиције

Чињеница је да се потреба за транзицијом јавља онда када стари државноправни поредак више није одржив и када нема више своју примену. Тада се јавља потреба за транзицијом која представља одлучујући раскид са прошлошћу и окренутост променама. Међутим, у таквој ситуацији јавља се проблем ограничености дејства према радикалним променама, која се јавља као навикнутост на стари режим и начин живота, па се свака промена доживљава као лоша и негативна. Реално сагледано државноправни систем транзиционих држава се одлукује релативно честим променама које се буквално дешавају на по неколико деценија, а некада и на по неколико година, тако да то представља још једну отежавајућу околност и успорава процес транзиције. Та брза смена државноправних система подразумевала је и смену позитивних правних прописа, а што је све довело по речима професора Ковачевића до појаве негативне правне традиције коју карактерише ауторитарност, патримонијални етатизам, персонализовани карактер институција и дефицит владавине права.⁴⁰ То је и некако логично, јер ако се сагледава једна генерација грађана, њиховим рођењем затиче се један друштвени систем, а до краја њиховог постојања би се тај систем већ променио неколико пута. Тада се не може говорити о владавини права, јавља се сумња у легитимност права и свега онога што он гарантује. Поставља се питање да ли ће све ове негативне појаве нестати са формирањем демократског система кроз процес транзиције. У демократском систему нема места овим негативним појавама. Проблем се јавља јер је потребно много времена за успостављање демократског система. Све док се не успостави демократски систем, ове негативне појаве се јављају, па у неким тренуцима узимају маха и успоравају државни развој и процес транзиције. Због тога је потребно радити континуирано на образовању демократских личности и поштовању људских права.

Потребно је и да сваки процес стварања права мора имати у виду демократску сврху коју треба тај пропис да оствари. Законодавац мора представљати меру онога

⁴⁰ Ковачевић С, оп.цит, стр. 162

шта нормира, мора познавати природу стварности коју нормира и вредности које друштво гаји. Ако законодавац ово не поштује, друштво се разара, а правни прописи остају без примене. У таквој ситуацији регулатор друштвених односа је право јачег и сурова примена моћи. Са друге стране, није уопште лако у транзиционом периоду створити правни систем који ће бити идеалан, јер у транзиционом периоду правни систем наилази како то исправно закључује Ковачевић на отпоре наслеђених навика које су још увек присутне и врло јаке.⁴¹ Све то резултира у проблему налажења праве мере између европских модерних правних решења о којима је било речи у претходном одељку и заостале динамике схватања и друштвеног развоја. Уколико се да апсолутна предност европским правним решењима, такво право остаће без примене. Ако се да апсолутна предност актуелном степену развоја друштва, напретка неће бити. Зато је у транзицији јако битно наћи компромисно решење, као меру између старог и новог.

4.1. Транзиционе реформе и државноправни поредак

Транзиционе реформе које представљају изазов друштвеној заједници нису само одлука неких држава. Тако, транзиционе реформе прате мање више све земље у глобалу, при чему се резултати транзиционих реформи најчешће разликују у спремности друштава да на њих одговоре. Неке од тих реформи одигравају се у законом одређеном поступку, а неке су реформе спонтане и праћене су различитим технолошким открићима. Све у свему, свет прати велики број промена у сваком погледу које се одигравају по правилу у односима великих сила, а чије се последице и утицај простиру и на остале земље света. Напоменута спремност за промене је чини се од одлучујућег значаја. Друштво мора бити флексибилно уколико се уопште жели прилагодити променама и опстати. Друштвеноисторијски развој је по речима Лукића, показао да су државе које су пропустиле прилику да се прилагоде новим глобалним трендовима доживеле праве хаварије.⁴² Те хаварије су подразумевале да друштво доживи финансијски и културни крах, слом привредног развоја и отежан пут развоја. Чак и у таквом стању транзициони пут свих држава није био исти. Ако се узме пример Немачке, њен транзициони пут може се представити као врло осцилаторан. На неколико деценија у 18 и 19. веку, дешавали су се велики државни успони, али и ломови привредног развоја. Наведено стање било је праћено и у модерном добу, све до

⁴¹ Ковачевић С, оп. цит, стр. 165-166

⁴² Лукић Р, Кошутић Б, оп.цит, стр. 36

уједињења. Од тада, ова држава представља стабилну државу са уређеним правним системом до Другог светског рата, када Немачка бива потпуно поражена и привредно исцрпљена. То није сметало њеном даљем развоју, јер се данас после седамдесет година од завршетка рата, види једна сасвим уређена држава, стабилног привредног раста. Тако да њен развој отприлике говори о стању у коме се налазе државе у транзицији, а који може бити итекако осцилаторан.

Све у свему, транзициони развој данашњих модерних држава зависио је у првом реду од спремности и снажљивости за уклапање у глобалне политичке и привредне токове. Неке од њих су успеле да за кратко време свој развој подигну на завидни ниво, док су друге у потрази за бољим решењима, запале у још веће финансијске дугове. Истиче се да у тако озбиљним ситуацијама, већи проблем за транзиционе државе представљају унутрашњи проблеми и размирице но спољнотранзициони изазови. Због тога је најпре потребно стабилизovati државноправни систем изнутра, спровођењем низа промена у свим сферама друштвеног живота, а које се називају реформама. Да би транзиционе реформе могле остварити своју функцију, неопходно је да се спроведу у легалној процедури, од стране за то овлашћених субјеката. Тренутна ситуација показује да субјекти који спроведу реформе, неретко злоупотребљавају своју државну моћ, зарад личног интереса и личног богаћења. То доводи до појаве апсолутног сиромаштва, сиромаштва по свим стандардима, а квалитет живота знатно опада и спушта се на ниво ранијих почетака људских заједница. У таквом друштвеном амбијенту транзиционих држава често се догађају државни удари, демонстрације и нереди, који се јављају као фрустрирани одговор грађана на немогућност спровођења адекватних реформи носилаца државне власти. Тада незадовољни грађани покушавају да силом сруше успостављени државни систем. Ако се којим случајем деси да рушење државног система не успе, онда се предводници незадовољних, сурово кажњавају. Чак и ако је државни немир угушен и његови актери кажњени, претпоставка је да још увек постоји велики број незадовољних који опет лако могу отворити сукоб реакцијом на неку незакониту одлуку државне власти. Све то доводи да се у транзиционом друштву формира лебдеће стање несигурности, страха, животне стрепње и немира. Лебдеће стање несигурности одржаваће се све дотле док на „право” место не дођу праве личности које ће по веровању Карла Гриеванка омогућити продор у другачији свет,

нови почетак као најодлучнији раскид са прошлошћу, са њеним политичким и правним начелима и отворити врата друштву ка модерној будућности.⁴³

Са друге стране, бивше комунистичке државе коначно су успеле да се ослободе демагогија водеће партије и стварност сагледају онаква каква јесте. Све је то довело да су се у овим комунистичким државама, Совјетском Савезу и држави Јужних Словена остваривали и још увек трају посебни модели транзиционих реформи. Карактеристике које је попримио транзициони процес у овим државама био је посве специфичан, што је навело да се у политичкој теорији како то истиче Видојевић постави питање транзиција из чега у шта? Да ли је реч о повратку на капитализам и либералну демократију, либералну правну државу односно демократско-социјалну правну државу или се можда могу јавити и обриси историјски прогресивног мешовитог друштва.⁴⁴ Ово стога, јер се у овим државама стално смењују фазе развоја и назадовања, тако да се добија једна поприлично замућена слика реформи. Мада би требало да одговор по Ковачевићу буде логичан са садржином да је потребно створити демократски систем, који није само схваћен као облик владавине већ и као демократски начин живота грађанског друштва.⁴⁵ Опет се долази до начина живота грађанског друштва, његових навика, мисли, веровања, његове свести, тако да се закључује да је за демократско друштво, ипак потребно створити демократског човека кроз процес социјализације, политичког и културног образовања, без икаквих уплитања манипулативних елемената. У том процесу формирања демократске личности потребно је створити предуслове за образовање које иначе представља срж грађанског идентитета. При чему се мора бити опрезан, јер је демократски обликован човек само основа модерног демократског друштва. Али ово, далеко од тога да је коначно и довољно за његово успостављање. За формирање демократског система потребно је формирати и посебан културни образац у чијем је средишту демократски човек. Такав културни образац подразумева да је право демократско друштво увек у стању да се избори са проблемима које му се постављају, да опстаје и да се развија независно од конкретног појединца.

⁴³ Више о томе у: Griewank Karl, *Der neuzeitliche Revolutionsbegriff* Frankfurt am Mein, 1973, стр 20-21

⁴⁴ Видојевић Зоран, *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, Београд, 1997, стр.37

⁴⁵ Ковачевић С, оп.цит, стр.72

IV ПРАВО И МОЋ У ТРАНЗИЦИЈИ

1. Правна транзиција и трансформација друштва

Након завршетка другог Светског рата, свет је коначно дочекао ослобођење од окова фашизма и успостављање новог система. Људско друштво које је дочекало толико чекану слободу након рата, било је вођено мишљу да је сваки систем успостављен после фашистичког система, добар систем, тако да уопште није ни било сумње у социјалистички систем на чијим је и крилима Европа ослобођена. Социјалистичко братство позивало је на уједињење и мир, спремност за сарадњу и стварање предуслова за крилатицу „никад више рата.“ Није прошло ни неколико деценија од завршетка убијања, а светско друштво као да је заборавило у каквој се ситуацији налазило, сурово желећи да се сада обрачуна и са социјализмом. Тај Европски реалсоцијалистички свет срушио се преко ноћи упркос спољашној привидној стабилности. Тако да је социјализам срањен са земљом као да га није ни било. Одмах након рушења социјализма, како то истиче Ј. Тркуља почео је наивни покушај рецепције правних институција попут појмова правне државе, владавине права, политичког плурализма, парламентаризма, цивилног друштва и других, који су наједном улетели у политички говор и живот транзиционих држава.⁴⁶ Присталице комунизма које су се залагале и убеђивале у његову исправност, након његовог рушења биле су против њега. Сходно томе, у садашњем транзиционом друштву, те демократе или бивши комунисти пропагирају идеале правне државе, слободе медија, владавине права и демократије. Чини се да је потребно нешто много више од простог уношења у политички живот наведених идеала, да би се кроз процес транзиције створио демократски систем. Даље, чини се и да су наведени стандарди правне државе и владавине права, сувише некритички узети од неких држава западног система. Једноставно, није се довољно водило рачуна да свако друштво, како то исправно примећује Вернер Кравиетз поседује особеност државноправног система, своју сопствену историју и специфичне регионално-друштвене структуре.⁴⁷ Пребрзо су у правни систем и друштвени живот транзиционих држава ушле вредности и идеали који се нису адекватно разумели и применили у оном облику који они иначе и подразумевају. Пре свега се овде мисли на владавину права, мир, људска права и

⁴⁶ Тркуља Јован, Држава и транзиција, Кикинда, 2005, стр. 89

⁴⁷ Кравиетз Вернер, Социјална правила игре у перспективи теорије система; у: Правна држава – порекло и будућност једне идеје, Београд, 1991, стр.15

слободе. Мислило се да ће се демократски систем формирати олако, простом сменом претходног режима и његовом заменом новим који ће се насловити демократским. Гоати наводи у том смислу да се крах старог друштва за разлику од старог режима не може политичким декретом променити и претворити у цивилно друштво.⁴⁸ Ово зато, јер је за стварање демократског модерног друштва потребно превазићи различите врсте политичких, грађанских и друштвених конфликата и компромиса, јер је управо и сама суштина транзиционих реформи у стрпљењу и упорности. Увек треба имати на уму да је тим путем прошла већина данас модерних демократских држава у којима се гарантују слободе и права грађана и у којима постоји утемељен систем ограничења власти. Дакле, полажући темеље модерног друштва, земље у транзицији из ауторитарног у демократски поредак су после дуготрајне блокаде социјалног учења принуђене да се врате својим неапсолвираним задацима модерне политичке историје – учењу првих и најтежих лекција политичке демократије. Упозорава се да је процес успостављања демократске конституције друштва веома сложен и да укључује присуство различитих фактора.

Као прво, подразумева се ослобођење економије од туторства политике, а затим и стварање грађанског друштва, јер су по реалном сагледавању Ј.Ђорђевића постмодерна, традиционална друштва махом почивала на односима доминације и у политичким системима тих друштава доминација се апсолутизује и приватизује, а једино су слободни они који доминацију остварују.⁴⁹ Међутим, у правим демократским системима који се формирају у Европи и који представљају узоре демократског развоја другим државама, долази до потпуног ишчежавања традиционалих обриси социјалних и политичких заједница, тако да се све више отварају могућности за аутономију појединаца и формалноправну и политичку равноправност. То се постигло упорним залагањем за демократске вредности, систематским образовањем и поштовањем темељних људских права. У таквом правном поретку гарантује се по речима Ненада Закошека сигурност сваком појединцу као особи и као приватном власнику.⁵⁰ Све наведено, заправо представља велики потенцијални развој свих грађана и њиховог демократског индентитета, а друго, омогућује економски развој демократске државе кроз стицање, привлачење и инвестирање крупног капитала.

⁴⁸ Гоати Владимир, Вишепартијски мозаик Србије; у: Рађање јавног мњења и политичких странака, Београд, 1996, стр. 171

⁴⁹ Ђорђевић Ј, Политички систем, Београд, 1988, стр. 188-91.

⁵⁰ Закошек Ненад, Сигурност и благостање; у: Лексикон темељних појмова политике, Загреб, 2001, стр. 23-24

Због тога је по Димитријевићевим речима потребан развој демократског грађанина, који представља путоказ демократског развоја, а демократског грађанина практично нема без слободног појединца који мора имати право да изрази своје мишљење и да се развија.⁵¹

И концепт владавине права и правне државе је потребан зарад демократске конституционализације. Концепт владавине права и правне државе је неопходан зарад ограничавања политичке моћи кроз скривене легалне путеве утицаја према правима грађана. У ширем смислу то подразумева по речима Пуховског једнакост свих особа пред правом и једнаку подложност свих грађана и функционера одлукама редовних судова, као и поштовање принципа легалитета и правне сигурности који нису само декларативно проглашени, него су и стварно остваривани одговарајућим правним средствима.⁵² Ово је јако важно, јер подразумева правну контролу носилаца политичке моћи за евентуалне злоупотребе и кршење права, кроз фер и законити поступак који у том случају не би био предвиђен само за обичне грађане. У том погледу мали је број државноправних система који су такав концепт владавине права и правне државе омогућили. Покушало се у неким системима са каквом таквом правном контролом носилаца политичке моћи, неколико пута у Сједињеним Америчким Државама и у новије време у суседној Македонији. Али, све у свему завршило се само на покушају. У већини случајева право је у сукобу са највишом политичком моћи ипак уступало, што наравно не значи да се треба помирити са тим, већ треба наставити на још вишој изградњи правне државе.

Своје место у демократској конституционализацији налази и подела власти. Подела власти се појављује истовремено и као правно и као политичко начело које има за циљ спречавање обједињавања власти у једном центру. Начело поделе власти то чини из разлога очувања права демократског друштва и спречавања нарушавања демократског система. Помоћу начела поделе власти како то истиче Урлих Пројс свака функција у шеми поделе власти постаје продуктивнија, диференцијацијом постаје осетљивија на мноштво друштвених проблема, а због поделе на разне институционалне носиоце чак је и заштићена од истрошености и сумње у легитимност.⁵³ Важна последица поделе власти је независно судство и могућност судске и управне заштите

⁵¹ Димитријевић Ненад, Куда води овај пут: постсоцијализам између демократије и новог тоталитаризма, реферат за научни скуп, необјављени рукопис, 2001, стр.16

⁵² Пуховски Жарко, Држава; у Лексикон темељних појмова политике Београд, 2004, стр. 139

⁵³ Пројс Урлих, Улога правне државе у трансформацији посткомунистичких друштава; у: Правна држава - порекло и будућност једне идеје, Београд, 1992, стр. 65-66

сваког грађанина. Владавина права се у пракси не може успоставити без независног судства. Обично се наводи да је за једну државу и њене грађане много важније постојање независног судства него ли постојање демократског система. При чему они који говоре тим речником обично превиђају колико је важан аспект независног судства и да без тога правне и демократске државе нема. У том смислу, када се анализира демократски систем неке државе, најпре се пажња фокусира на њен судски систем. Поставља се питање, откуд толика важност и значај судства? Одговор лежи у томе да, судство уколико је законито, делује и представља ефикасну брану политичкој моћи. У судском поступку, судови као државни органи одлучују својим актом да ли је повређено или угрожено неко право грађана или није. Судови то чине тумачењем права и изналагањем правог смисла правних норми. Ако се има у виду да се право у транзиционим друштвима може тумачити и на начин који иде у корист недемократским интересима носилаца политичке моћи, а на штету грађана, онда се закључује да се судство налази на размеђи између правилне примене права и политичког притиска. У таквој ситуацији за грађане је много важније да судови када одлучују о правима, обавезама и одговорностима, морају почети од тога, како истиче Становчић да се свака појава која је релевантна за правне односе на прави начин квалификује.⁵⁴ Уколико судови погрешно правно квалификују неку друштвену појаву, постоји опасност од погрешке и селективне примене права која штети грађанима подривајући њихово поверење у судство. Зато ваља да судство увек брижно чува своју независност и компетентност, не дозвољавајући никакво уплитање политичког интереса који ће увек покушавати да оствари утицај. Приликом политичког утицаја на судство, носиоци моћи ће то чинити увек нечујним техникама у тајности, на начин који неће узбуркивати јавност, као да се ништа не дешава, а не простом применом силе. Најефикаснији начин који се до сада користио од стране носилаца политичке моћи је постављање на судске функције себи оданима, а који нису нимало компетентни за такав позив.

Како год, уколико постоји добро очувана стабилност и независности судства, институционализоваће се и стандард законитости и уставности. Стандар законитости и уставности је саставни део владавине права и независног судства. У том смислу, као чувари закона појављују се редовни судови, а као чувари устава посебно за то устављен уставни суд, све зависно од државног система, јер неке државе не познају

⁵⁴ Становчић Војислав, Владавина права и конституционализам, Београд, 2014, стр. 133-134

уставни суд, већ се редовни судови појављују поред чувара закона и као чувари устава. Исправну сврху, чувари закона и устава оствариће правилном применом онога што је у њима садржано, тако да се овај стандард у литератури посебно и не образлаже. Међутим у транзиционим сферама, он има нешто посебније значење. Тако стандард уставности и законитости подразумева у земљама са недостатком демократских елемената, увођење прецизних правних појмова и елиминисање свих непотребних одредаба из правног система који не могу пронаћи сврху регулисања, затим утврђивање претпоставки и инструкција за исправно правно квалификовање и примену прописа. Све у свему, овде се концепт уставности и законитости своди на то да се у демократским системима, праву мора вратити стручни језик, без икаквог политичког уплитања. Уколико се то успе остварити, постајаће како владавина права, тако и независно судство и стандард уставности и законитости јер се ради о међусобно повезаним елементима демократског конституционализма.

Последњи у низу елемент демократске институционализације кога је изнедрио модерни политички живот и савремене технике преноса информација јесте институционализована јавност и слобода информисања. Слобода информисања са једне стране подразумева једнаку доступност средстава информисања свим политичким снагама, а са друге стране подразумева право грађана да у модерном демократског друштву имају сазнање о свим релевантим информацијама који на њих на неки начин утичу. Актуелни политички носиоци моћи су свесни значаја медија и неретко желе успостављање пуне контроле над њима, чиме се врши њихова политизација, злоупотреба и ништи првобитна функција. Тада се смањују права осталих политичких актера на једнак приступ медија, долази до селективног информисања грађана и сервирања текстова који су подобни за државну власт. У модерном друштву све већи је значај медија тако да важи крилатица, да ако се нешто не објави у средствима информисања као да се није ни десило у стварном животу. Тиме се у крајњој мери утиче да грађани чују и виде путем медија само оно што носиоци моћи претходно одобре. То резултира ограниченој свести и селективном познавању стања ствари поготово ако грађани упијају информације из медија без њихове претходне провере. Тако су медији постали једна од најутицајнијих политичких снага у свим савременим друштвима. По веровању Матића њихова отвореност и слободна позиција су јако битне за успостављање демократског

поретка.⁵⁵ Та отвореност подразумева да медији треба да обезбеде услове свим важнијим друштвенополитичким групацијама за слободно изјашњавање својих опредељења о некој актуелној теми, без селектирања и ограничавања мишљења. На тај начин се постиже да грађани имају бољи увид у право стање ствари и олакшава им се доношење правилних закључака, будући да највећи део информација грађани управо сазнају путем тв медија и писане штампе.

1.2. Обележја транзиционе државе и права

Транзиционе фазе развоја ка демократији подразумевају преображај комплетних друштвених пора од највиших државних нивоа до самих грађана. Тиме се врши свеобухватни преображај правне и политичке културе и целокупна промена система вредности. Транзициони преображај треба да омогући друштву да се демократизује, да се створе предуслови за тржишни начин привређивања и изградње демократске институције.

Увиђа се да је у лутању и тражењу најбољих транзицијских решења, посебно у бившим југословенским државама, као посебан проблем и препрека реформи друштва, традиција лошег наслеђа са свим пропратним последицима. Традиција лошег наслеђа је изузетно јака и она подразумева укорењеност у историјској свести друштва, опседнутост старим режимом и прожета је начином живота грађана, па у том смислу представља саставни део њихове државне и политичке културе. На темељу тога се може направити систем свих чињеница које се могу уврстити у појам лоше традиције као главне препреке за ефикасну демократију. Чињенични систем чини наслеђе рата, искривљена свест о схватању комунизма, ауторитарна структура личности и носталгична сећања на прошла времена. У таквој ситуацији ауторитаризам, безвољност и накардна примена права постају свакодневница који се вешто крију иза појмова правне државе, владавине права и демократије. Долази до идентификације државе са политичком партијом или неким политичким лидером и у таквој ситуацији се постиже идентичност интереса између државе и партије односно моћника, а не постиже разграничење општег и личног интереса. У вези с тим, постојање државе и њених институција строго се везује за политичку групацију на власти, тако да са евентуалним колапсом владајуће партије долази и до урушавања државних институција.

⁵⁵ Матић Милан, Демократија; у: Енциклопедија политичке културе, Београд, 1993, стр.211

После сваког политичког успона или пада одређене политичкопартијске групације, на први поглед изгледа као да се држава реконструише. Ту је пре реч о привидним него ли о стварним реконструкцијама. Тако стална симулирана реконструкција државе постаје главни фактор државне слабости и нестабилности. Иза политичке и државне сцене, стање привредног система је урушено и одлукује се стагнацијом привреде, великом незапосленošћу, политичким запошљавањем, сивом економијом, злоупотребама јавних набавки и инвестиционих подухвата. Све то доводи до губљења грађанског индентитета друштва које остаје препуштено самом себи и у коме се повећава опште незадовољство. Грађани у таквој ситуацији политичке и економске кризе не виде никакву наду у политичким групацијама које су тренутно на власти или које претендују ка њој.

У вези са економским развојем и покушајем стварања демократског друштва у земљама у транзицији, ваља споменути још један феномен који се јавља и ту налази своје место. Наиме, истакнуто је да транзиција представља изазов за све државе и да њихов тренутни степен развоја зависи у првом реду од њихове спремности за реформе. Тако су се и данас створиле разлике између различитих држава света. Међутим, транзициони период је истовремено представљао и изазов за унутрашње државне јединице, односно уже области и подручја. Из транзиционог периода неке од тих области изашле су развијеније него ли што су биле, а друге су још више заостајале у сваком погледу. Некима од тих области, привредни и културни потенцијал омогућио им је такав вртоглави развој да се све то завршило покушајем захтевања државне независности од међународне заједнице. Примера ради, случај Каталоније. Али, поставља се питање шта се десило са другим областима које су стагнарале у транзиционом периоду? Транзициони период у тим унутрашњим областима допринео је још већем јазу националих, етничких, религијских и језичких компоненти. Све је то праћено осиромашеним привредним активностима са растом незапослености и исељавањем становништа са тих простора у потрази са бољим стандардом. То даље доводи до таквих унутрашњих подељености које још више продубљују јаз између области унутар одређене државе, тако да се јавља осећање зависти и мржње према развијеним областима и осећај отуђености тих области, односно недоживљавање као својих. Руку на срце, томе иде у прилог не само спремност на реформе, општи привредни и културни потенцијал унутрашњих области, већ и политичке одлуке политичких моћника који неједнаком расподелом материјалних средстава неке регионе много више подстичу на развој него ли друге. Политички моћници то чине или из

неких личних осећања и симпатија према тим областима или зато што потичу из њих или евентуално виде у томе неки други интерес.

Све наведене негативне појаве које прате транзициони процес утичу и на начин мишљења, на схватање сврхе живота и систем вредности сваког грађанина. Када се деси вртоглави раскид са претходним друштвеним системом, а још увек нису прихваћене институције новог демократског система, долази до збрке моралних вредности и до мешавине политике и злочина у коме корупција као мирнодопски злочин постаје коров таквог система. Корупција врло често уме да представља препознатљиво обележје транзиционих држава, али треба нагласити да на корупцију, није имуно ниједно друштво, па чак ни она која су давно и веома успешно извела транзицију. Разлика је једино у томе, што се у транзиционим друштвима, корупција развија толиком брзином и интензитетом да озбиљно нагриза и напада друштвено ткиво, док је та појава у развијеним друштвима и државама стављена под контролу институција. Појава и размере корупције прете да постану један од најозбиљнијих проблема с којима се друштва и државе Југоисточне Европе суочавају. Због тога државе у транзицији морају да изразе спремност да се одупру корупцији и да је искорене. Пројекат искорењивања корупције није могуће остварити у једном кратком времену, већ је потребна упорност и истрајност која подразумева ангажованост свих нивоа друштвене структуре, од државног врха до самих појединаца. Прави је изазов за државну структуру предузимање мера ради искорењивања корупције. Ово се још више усложњава онда када саме државне структуре постану легло корупције. Због тога антикорупционе мере морају да буду свеобухватне и крећу се од казних до васпитно-образовних. Такође, врло је важно да тим мерама буду подложни сви одговорни без икаквих изузетака и повлашћених. Сходно томе, значај и резултат предузетих антикорупционих мера увек ће се ценити по степену утицаја на развијање свести грађана који морају схватити да је корупција негативна друштвена појава која разара друштво.

2. Глобална моћ и глобализација

Транзициони процеси који су затекли друштвени развој држава, поготово држава југостичне Европе, поклопили су се са процесом усаглашавања и имплементирања института Европске уније у земљама у развоју. У овим земљама, шта више је и транзициона реформа схватана проевропски и демократски. Транзициона реформа је тако поистовећивана са процесом придруживања ЕУ и стварањем европског система држава. То је некако и логично, јер државе Европске уније представљају моделе развоја мање развијених држава, тако да није погрешно када се уместо транзиционог развоја говори о европском развоју јер се суштински мисли на исто. Полазна позиција развоја ка европским моделима подразумева разумевање да је свака држава одликована себи специфичним обележјима који се не срећу код других држава. Зато мора постојати тзв. минимум друштвене уподобљености држава у развоју. Уколико постоји тај минимум онда постоји и реална шанса за развој демократских и европских институција у земљама у развоју. Даљи напредак и корачање ка европском систему подразумева шире усклађивање друштвених институција и система норми. Правило је да се усклађивање различитих државних система врши прихватањем напредних европских правних решења, па отуд произлази значај права у процесу транзиције. Треба напоменути и то, да се овде говори о европском развоју, јер подручје специфичних транзиционих држава углавном спада у ту ширу регионалну област. Тако да то подручје представља место глобалне интеграције јер се по природи ствари државе најлакше удружују и остварују сарадњу са оним државама које су им најближе у окружењу.

Осим система ЕУ, место глобалне интеграције и прилагођавања, представљају и друге светске организације, попут Организације Уједињених Нација, светских привредних и финансијских организација и других. Све су оне тесно повезане и упућене на узајамну сарадњу и компромис. Тако да чланство у једној организацији не представља сметњу за чланство у другој, осим ако је чланство у некој организацији условљено седиштем у неком географском положају, као што је на пример случај са Европском унијом. Али, то не мења карактер ових средишта демократског развоја. Треба рећи да није довољна само правна хармонизација модерних европских решења, већ је за адекватно спровођење реформи потребна и легитимност тих решења у транзиционом друштву. Државе у транзицији ка европским моделима се посебно суочавају са проблемом досадашњег другачијег политичког и културног система. То

највише важи за бивше комунистичке државе које су прожете другачијом правном традицијом, па све то утиче да процес транзиционог развоја траје много дуже од уобичајеног. Тако да је потребно и по неколико генерација да би напредак био видљив, а што све утиче на настанак појаве олаког одбацивања европских решења, јер су резултати напретка касно видљиви и захтевају стрпљење и упоран рад. Уз то критеријуми које транзиционе државе треба да остваре стално се подижу на виши ниво. Напомиње се да и саме државе као модели развоја представљају заправо државе у развоју, али само на много вишем нивоу. То додатно отежава положај транзиционих држава које просто морају одговорити таквим транзиционим изазовима. Уколико то не ураде, онда губе трку за водећим силама региона, а све то коначно утиче и на њихов подређени положај који се још више погоршава у односу на такве силе.

3. Однос моћи и права

Овде се најпре указује на дилему која говори о томе да ли је исувише строго када се каже да досадашњи развој друштва и није на неком задовољавајућем нивоу, тако да треба радити више или је то реално сагледавање и описивање постојећег стања. Чини се да је стандард људског живота ипак подигнут на вишем нивоу него ли, што је то био случај пре једног или неколико векова, тако да је материјална и културна развијеност допринела да у транзиционим државама ипак постоји стандард достојан човека. Ситуација је нешто другачија у регионима у којима се сукобљавају интереси крупног капитала и у којима се назадује друштво путем ратова, доприносећи настанку сиромаштва и емигрирању избеглица.

Иако је гледано у глобалу стандард друштвеног развоја подигнут, треба сагледати посебан концепт односа права и моћи, права као синонима за заштиту људских права и ефикасну брану према свом супарнику, политичкој моћи. Право тако прераста у ново цивилизацијско рухо, у функцију заштите слабијег. Незахвално је још увек говорити о томе колико право ту своју функцију остварује, из разлога јер је у транзиционим државама у почетним стадијумима развоја, право још увек нефункционално. У тој ситуацији право не може остварити ни своју основну сврху, а камоли специфичну. Са друге стране сигурно је да такво стање не може потрајати бесконачно, тако да треба очекивати постепени развој државних институција у духу демократије. Стање је сигурно знатно боље у развијеним државама света и логично је да је степен ефикасности различит, зависно од тога који правни систем и држава се

узима за анализирање. Постоје мишљења да је право претежно у функцији јачег односно имућнијег. Ковачевић истиче да се генерисање немоћи појединаца може разматрати из четири контекста: правног, друштвеног, политичког и међународног.⁵⁶ Ово из разлога јер су у транзиционим друштвима лако видљиве негативне друштвене појаве, попут сиромаштва, проширивања друштвеног јаза између богатих и сиромашних, кршење људских права, неефикасност правосуђа и других. У једном таквом амбијенту, логично је да право нема своје место развоја и тада моћ односи победу над правом. Такав друштвени амбијент код грађана изазива осећај немоћи да било шта промене у друштву на боље. У тим стихијама транзиционог развоја човек је заробљен у оквиру својих фактичких могућности којим се усмерава само на пут суровог преживљавања.

Сигурно се и демократски систем не може развијати у таквом окружењу, па се због тога често пружа помоћ државама се неповољним амбијентом за развој демократије. Та помоћ, повратна или не, даје се најчешће у облику инвестирања крупног капитала од стране јачих држава или финансијских организација, а ради оснивања и развијања демократских институција. Још ако је тај капитал и наменски предодређен и подразумева оправдавање трошкова, онда се може рећи да је он остварио неки циљ на путу изградње демократије. Затим, и саме државе одређују субвенције за финансирање отварања нових предузећа или за активирање неких других предузетничких подухвата. Међутим, показује се ипак проблем, јер и поред иностраних кредита и домаћих субвенција, грађани се, са доста колебања упуштају у предузетничке токове, јер су сумњичави према правном систему и општем финансијском стању у земљи. Овакво схватање произилази из тога да бесплатног ручка нема и да се кредити, новац и субвенције враћају онима који су их и дали и то у много већем износу него ли што су они првобитно износили, осим ако се ради о кредитима без камата и обавезе враћања, а који су реткост. Овде није проблем само у непостојању демократског система у земљама у развоју које свакако треба подстицати на развој, већ у формирању једне врсте дужничног односа према савременим финансијерима демократије. То у крајњој линији доводи до појаве односа зависности држава у развоју према поседницима крупног капитала који су у позицији да условљавањем тих држава остваре циљеве које су претходно замислили. Тиме се изиграва и сам демократски систем, иза којег се скрива вешта манипулација и злоупотреба.

⁵⁶ Ковачевић С, оп.цит, стр. 35-36

V Закључна разматрања

Систематиком рада извршено је упознавање се најважнијим значењима моћи, а који је појам врло добро познат и усађен људској цивилизацији. Кроз развој цивилизације увиђа се да је моћ мењао своје значење и амбијент свог дејства. Тако да су у различитим фазама историјског развоја и последице деловања моћи биле различите. Посебно се у модерној демократији истиче значај политичке моћи као најновијег друштвеног феномена моћи. Са друге стране, о односу права и његовог дејства према моћи, произилази једна велика мрежа сложених и повезаних односа. Право исто као и моћ, друштвени је феномен који је по структури и значају ништа мањи од појма моћи. Право је изузетно важно за постојање моћи, јер се истиче да само моћ која је рационална и праведна може бити у складу са правом. Треба бити опрезан јер није закон као главни извор права и као мера политичке моћи све што носи такав назив. Закон мора садржати вредносне елементе које треба континуирано да испуњава приликом своје примене. Из тога произилази и значај органа примене права у чијем се средишту налази образован човек изграђених моралних карактеристика који представља носиоца модерног демократског система. Тако се људско биће као носилац природног својства моћи и као носилац правних норми уздиже на још већи ниво грађанске културе. Но, моћ може бити и десструктивна па у том случају делује разарајуће по транзиционо људско друштво, које је и онако праћено различитим друштвеним аномалијама. Када друштво обузму тешка стања, попут корупције, владавине силе и самовоље, незапослености и друштвених тензија, јавља се потреба за транзицијом. Транзиција представља процес обнављања основних друштвених ћелија и процес изградње државних институција које ће бити способне да друштво одрже у свом постојању и даљем напретку. Овакав процес транзиције тешко је остварив у бившим комунистичким земљама, јер се те земље боре са лошим традиционалним наслеђем.

Независно од ових земаља, глобално гледано се закључује да је тешко упустити се у детаљна размишљања о праву и моћи, зато што је у периоду транзиције друштва можда и могуће предвидети узајамне односе права и моћи, али је нестабилно и несигурно предвидети све последице њиховог узајамног односа и деловања. Ово стога што реални живот и његове свакодневне манифестације доводе да се готово све државе налазе у неком процесу транзиције, с тим што ниједан од тих процеса није довео до стварања апсолутно истих друштава. То значи да свако модерно друштво садржи своје

особености које упућују да се на другачији начин разуме процес транзиције и да се у складу са тим друштво и посебно обликује. И коначно, увидело се и то, да одлучујући фактор за успешну транзицију представља спремност и одлучност за реформе.

Све у свему, оно што представља посебан предмет пажње је то што транзициони процеси у бившим комунистичким земљама добијају несвакидашње облике и сценарије које не срећемо код других држава. Сада се те државе налазе у статусу држава у развоју. У њиховом друштвеном амбијенту понекад постоји моћ која иако правно легитимисана делује разарајуће по људско друштво скривајући се вешто иза формално – правног легитимитета. У тим транзиционим друштвима моћ се вешто скрива иза судских одлука, управних аката, предлога закона, јавних конкурса и многих других. Али, ни тада се не говори уопште о моћи као најбитнијем фактору транзиције, већ о низу наизглед разумних и праведних одлука, мишљења, различитих стандарда, крилатица добробити грађана, општих интереса итд. То је довело да грађани у тим државама буду носталгично окренути лепим прошлим временима. Такво њихово понашање је проузроковано и стварањем једне сурове реалности у којима грађани не могу да остваре основне људске вредности и своја права. Реалистичко друштво је друштво у коме се јавља све дубљи јаз између богатијих и обеснијих транзиционих добитника који путем приватизације стварају све богатији и моћнији владајући слој и са друге стране, сиромашних и декласираних слојева који све више постају немоћне транзиционе жртве. Врло често носиоци политичке власти у свом деловању подећају и наводе како је њихово деловање увек у интересу грађана и претежно угрожених делова становништва, иако њихов фактички рад показује сасвим супротно. Тиме се јављају две контрадикторне стварности, једна је стварност коју грађани транзиционог друштва живе и осећају, а друга је стварност она у коју носиоци политичке власти уверавају, вршећи манипулацију националним осећањима, ширећи разне облике насиља и криминала, стварајући страх, личну и имовинску несигурност грађана. То су заправо оне негативне последице ирационалног деловања моћи и права. Све наведено служи као један путоказ који оплемењује грађане да буду бољи него ли што јесу. Демократско друштво се мора уздићи изнад онога што се у транзиционим друштвима назива политичком културом која је заправо политика страха и насиља, где политичком сценом ових држава доминирају антидемократске и социопатолошке појаве и процеси.

У таквом стању се социјалне, економске и друштвене крајности јављају као готово нормалан и прихватљив облик постојања. Најтежа последица ирационалног

стања је што се шири и одржава мирење грађана са оваквим стањем, јер осећају једну врсту пасивности и немоћи да било шта промене. Олако се већ у старту одбацује од стране грађана свака иницијатива за промену као безуспешна и која доводи до тога да се постави питање проблема егзистенцијализма. Људи за један свој животни век, мењају различите државе, ступајући у различита идеолошка уверења која им се намећу као готово једини исправан образац поступања. Последњи у низу такав изазов је ступање у једну ширу организацију и период прилагођавања за процес придруживања Европској унији. Размишља се о променама, користима и губицима које ће од тога имати сваки грађанин. Грађани су суочени са наметањем и применом норми које доживљавају као туђе и непознате себи. Због тога, грађани вредносно вагају и мере између нових друштвених норми из западних модела и својих старих норми и укорениених обичаја. Проблем се јавља у томе што сами грађани не осећају у својој свести оправданост таквих нових решења, тако да је врло могуће да таква решења остану без легитимности. То подразумева да је њихов друштвени живот затајен, те да изостаје свако учешће у било каквим друштвеним и политичким процесима који се доживљавају равнодушно и као нешто потпуно небитно. Тиме изостаје и политички активизам и грађани постају окренути само сопственом интересу. Људи се отуђују једни од других, повлаче се са друштвене сцене, стварајући уместо демократског система, систем неповерења. Са друге стране, у оваквом амбијенту друштвених аномалија, носиоци моћи се осећају сигурно јер знају да их остварени пасивизам грађана не може угрозити, те још више желе да искористе и осете све чари моћи без ограничења. Верује се да је то само једна фаза у развоју транзиционих друштава ка демократском поретку, која је уједно и најтежа, а да онда када једном буду успостављени темељи демократског друштва, демократски систем понашања постаће препознатљива црта тих земаља. Тако се чини да је једина права мера и политичке моћи и права и транзиције, човек. У том смислу, када човек буде толико развијене демократске свести обезбедиће се владавина права која ће укротити моћ и сви правни акти поштоваће се у оном њиховом правом значењу. Треба имати и то у виду, да се до тог нивоа развоја не долази тако брзо, да је потребно много рада, упорности и истрајности. Пут развијања демократске свести подразумева и образовање и обликовање карактера који подстичу на развој врлина толеранције, разумевања, поштовања права и мишљења других. Све то коначно доводи до стварања препознатљивог културног обрасца транзиционог друштва, које ако у томе успе, не додаје му се више епитет транзиционог, него демократског друштва.

VI Литература :

- Антонић Слободан, Три лица моћи; у: Нова српска политичка мисао vol.XIII, 2006.
- Вучетић Слободан, Дуга рука прошлости, Београд, Стубови културе – Београд, 2004.
- Вебер Макс, Привреда и друштво, Београд, Просвета, 1976.
- Видојевић Зоран, Транзиција, рестаурација и неототалитаризам, Београд, Центар за социолошка истраживања, Институт друштвених наука, 1997.
- Вернер Кравиетз, Социјална правила игре у перспективи теорије система; у: Правна држава – порекло и будућност једне идеје, Београд, Немачки културни и информативни центар-Београд, 1991.
- Гоати Владимир, Вишепартијски мозаик Србије; у: Рађање јавног мњења и политичких странака, Београд, Институт за политичке студије, Центар за јавно мњење и маркетинг Медијум, Правни факултет Београд, 1996
- Димитријевић Ненад, Куда води овај пут: постсоцијализам између демократије и новог тоталитаризма – реферат за научни скуп, необјављени рукопис из 2001.
- Ђорђевић Ј. Политички систем, Београд, Виша школа за социјалне радника Филип Вишњић – Београд, 1988.
- Закошек Ненад, Сигурност и благостање; у: Лексикон темељних појмова политике, Факултет политичких знаности Свеучилиштва у Загребу, Загреб, 2001.
- Јовановић Слободан, Историја, политика, демократија, Catena Mundi Београд, Београд, 2018.
- Ковачевић Славиша, Транзиција у демократију, Ниш, Правни факултет Ниш, 2015.
- Karl Griewank, Der neuzeitliche Revolutionsbegriff, Frankfurt am Mein, 1973.
- Лукић Радомир, Кошутић Будимир, Увод у право, Службени гласник, Београд, 2008.
- Матић Милан, Демократија; у: Енциклопедија политичке културе, , Савремена администрација, Београд, 1993.
- Митровић Драган, Теорија државе и права, Досије студио –Београд, Београд, 2010.
- Матић Милан, Подунавац Милан, Енциклопедија политичке културе, Савремена администрација, Београд, 1993.
- Павловић Вукашин, Политичка моћ, Завод за уџбенике-Београд, Београд, 2012.
- Павловић Вукашин, Моћ и политичко одлучивање у конституционализам и владавина права и изградњи националних држава – случај Србије, Факултет политичких наука, Београд, 2011.
- Павићевић Вуко, Основи етике, Београдски издавачко-графички завод,, Београд, 1974.

Пуховски Жарко, Држава; у: Лексикон темељних појмова политике, Школска књига, Београд, 2004,

Становчић Војислав, Владавина права и конституционализам у: Устави у времену кризе; постјугословенска перспектива, Зборник радова са међународне конференције, Београд, 2014.

Становчић Војислав, Владавина права и конституционализам, Српска академија наука и уметности, Београд, 2014,

Становчић Војислав, Моћ и легитимитет, Службени гласник, Београд, 2006.

Тркуља Јован, Држава и транзиција, зборник радова са округлог стола Држава и транзиција, Народна библиотека Јован Поповић Београд – Досије, Кикинда, 2005.

Тадић Љубомир, Наука о политици, Београдски издавачко -графички завод, Београд, 1996.

Чупић Чедомир, Политика и зло, Београд, 2001.

Улрих Пројс, Улога правне државе у трансформацији посткомунистичких друштава; у: Правна држава - порекло и будућност једне идеје, Правни факултет Београд и Немачки културни центар у Београду, Београд, 1992.

Хараламбос М. Холбор М. Социологија: теме и перспективе, Голден маркетинг, Загреб, 2002,

САЖЕТАК

МОЋ И ПРАВО У ТРАНЗИЦИОНИМ ДРЖАВАМА

Систематиком рада извршено је упознавање се најважнијим значењима моћи, која је позната и усађена људској цивилизацији. Право је као и моћ, друштвени феномен од великог значаја. Право је изузетно важно за постојање моћи, јер само моћ која је рационална и праведна може бити у складу са правом. Закон мора садржати вредносне елементе, које треба континуирано да испуњава приликом своје примене. Из тога произилази и значај органа примене права у чијем се средишту налази образован човек изграђених моралних карактеристика, а који представља носиоца модерног демократског система. Моћ, може бити и десекструктивна, у ком случају делује разарајуће по транзиционо људско друштво. Када се у друштву појаве тешка стања, попут корупције, владавине силе, незапослености и друштвених тензија, јавља се потреба за транзицијом. Транзиција представља процес обнављања основних елемената друштва и процес изградње државних институција које ће бити способне да друштво одрже у свом постојању и даљем напретку. Процес транзиције, тешко је остварив у бившим комунистичким земљама, јер се те земље боре са лошим традиционалним наслеђем. У транзиционим друштвима моћ се вешто скрива иза судских одлука, управних аката, предлога закона, јавних конкурса и многих других аката. Али, ни тада се не говори о моћи као најбитнијем фактору транзиције, већ о на први поглед разумних и праведних одлука, мишљења и различитих стандарда. Реалистичко друштво је друштво у коме се јавља све дубљи јаз између богатијих транзиционих добитника који путем приватизације стварају све богатији и моћнији владајући слој и са друге стране, сиромашних и декласираних слојева који све више постају немоћне транзиционе жртве. Демократско друштво се мора уздићи изнад онога што се у транзиционим друштвима назива политичком културом, а која је заправо политика страха и насиља у којој доминирају антидемократске појаве и процеси. Верује се да када једном буду успостављени темељи демократског друштва, демократски систем понашања постаће препознатљива црта тих земаља. Тако се чини, да је једина права мера и политичке моћи и права и транзиције, човек. Када човек буде толико развијене демократске свести, обезбедиће се владавина права која ће укротити моћ и сви правни акти поштоваће се у оном њиховом правом значењу.

Кључне речи: моћ, право, политика, транзиција

Summaru

POWER AND LAW IN TRANSITION STATES

By sistematic work it has been done the meeting with most important meaning of power which is already know and established in humans civilisation. Law is the some as power, social phenomen of great importance. Law is especially important for existance of power, because only the power which is rational and just can be coherent wiht law. Law must contain elements of valve, which should continuously be done during its appling. As a resultat of it there is importance of bearer who apply the law, where in the middle of it is educated man of established ethic features, and who presents. This power can also be destructive, when it has destructive effect over transit human society. When hard condition appear, like coruption, rule of force, unemployment and social tension, the need for transition appears. Transition is a process of regenerating of basic human elements of society and process of making state institutions that are going to be capable to muntain society in its existance and further development. The process of transition it self is hard to be established in ex communist states, because these countries foces with bad traditional heritage.

In many transitional countries power is hidden behind judges decisions, leading acts, suggestions of new laws, public concours and many other acts. But even then it cannot be spoken about power as the most important factor of transition but about something that seems like reasonable and right decisions, conclusions and many different standards.

Realistic society is a society in which there is a growing gap between the richer transitional beneficiaries who, through privatization, are creating an increasingly wealthy ruling class and, on the other hand, the poor and declared strata who are increasingly becoming powerless transitional victims. A democratic society must rise above what is called a political culture in transition societies, which is a policy of fear and violence dominated by anti-democratic phenomen and processes. It is believed that once the foundations of a democratic society are established, the democratic system of behavior will become a recognizable feature of these countries. It seems that the only true measure of politial power and law and transition in human. When a human has so much developed democratic consciousness, a rule of law will be ensured that will take power and all legal acts will be respected in their true meaning.

Keywords: power, law, politics, transition

Биографија аутора:

Павловић Саша, рођен је 04. јануара 1995. године у Врању. Основну школу „Доситеј Обрадовић” и средњу „Економско трговинску школу” – образовни профил правни техничар завршио је у Врању. Средњу школу завршио је као ученик генерације и носилац Вукове дипломе. У 2014. години добио је посебно признање Министарства просвете, науке и технолошког развоја за посебне успехе у току средњошколског образовања. На Правни факултет у Нишу уписао се школске 2014/15 године, а дипломирао 10 септембра 2018. године, са просечном оценом 9,40. У 2016. години добитник је посебног Признања Правног факултет у Нишу за успех остварен у претходној години. У 2018. години проглашен је за најбољег студента града Врања. Завршио је обуку за медијацију и руковање електронском правном базом „Paragraf Lex“. Служи се енглеским и немачким језиком.